

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

Neúplné rodiny v 2. polovině 20. století

Bakalářská práce

Autor: Michala Peroutková
Studijní program: B 7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Transkulturní komunikace
Vedoucí práce: Mgr. Veronika Halamová

Hradec Králové

2015

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ
Pedagogická fakulta
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Michala Peroutková**
Osobní číslo: **P12928**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Transkulturní komunikace**
Název tématu: **Neúplné rodiny v 2. polovině 20. století**
Zadávající katedra: **Katedra kulturních a náboženských studií**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce se zabývá rodinou a její proměnou, především pak vznikem neúplných rodin. Cílem práce je analyzovat příčiny zvyšování počtu neúplných rodin v 2. polovině 20. století na území Čech. Práce vychází z odborné literatury.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Seznam odborné literatury:

Matoušek, O., *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON, 1997.

Možný, I., *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 1999.

Tuček, M., *Česká rodina v transformaci*. Praha: Sociologický ústav, 1998.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Veronika Halamová

Katedra kulturních a náboženských studií

Datum zadání bakalářské práce: **20. února 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. listopadu 2015**

L.S.

doc. PhDr. Pavel Vacek, Ph.D.
děkan

doc. PhDr. Tomáš Petráček
vedoucí katedry

dne

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 26. 11. 2015

.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Veronice Halamové za odborné vedení bakalářské práce.

Anotace

Peroutková, Michala. *Neúplné rodiny v 2. polovině 20. století*. Hradec Králové, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové: 2015. 48 s. Bakalářská práce

Tato práce se bude zabývat rodinou a její proměnou, především pak vznikem neúplných rodin. Cílem práce bude analyzovat příčiny zvyšování počtu neúplných rodin v 2. polovině 20. století na území Čech, kde bude zohledněna i politická situace v zemi. Zaměřena tedy bude na proměny rodiny, a čím byly tyto proměny způsobeny. Práce bude vycházet z odborné literatury. Opírat se bude o teorii jednání Pierra Bourdieu.

Klíčová slova: rodina, rozvod, osamělé mateřství, Čechy, individualizace

Annotation

Peroutková, Michala, *Single parent families in the second half of the 20th century*, Faculty of Education, University of Hradec Králové: 2015, 48 pp. Bachelor Degree Thesis.

The main intention of the work is to show a family transformation, especially formation of single parent families. The aim is to analyze causes of increasing number of single parent families in the second half of the 20th century in Bohemia, where we have to consider the political situation. The text is focus on a family transformation and causes of the transformation. It is based on the literature. It relies on the theory of Pierre Bourdieu theory of practice.

Keywords: family, divorce, single motherhood, Bohemia, individualization

Obsah

Úvod.....	8
1. Kapitola: Rodina	10
1.1 Rodina jako systém	11
1.2 Rodina jako instituce.....	12
1.3 Funkce rodiny a typy soužití	13
2 Kapitola: Proměny rodinného chování.....	17
2.1 Neúplné rodiny.....	17
2.1.1 Rozvod jako jedna z příčin neúplné rodiny.....	18
2.1.2 Rozvodovost jako znak 20. století.....	20
2.1.3 Svobodné mateřství.....	22
2.2 Další jevy ovlivňující rodinu.....	23
2.3 Důsledky pro neúplnou rodinu.....	24
3 Situace neúplných rodin v Čechách v 2. polovině 20. století.....	26
3.1 Zvyšování počtu neúplných rodin 1950 - 1989.....	27
3.2 Přístupy k rodině v období komunistického režimu.....	29
3.3 Rodinná politika a státní podpora rodiny	31
3.3.1 Rozvod manželství.....	35
3.3.2 Život svobodné matky.....	38
3.4 Změny po roce 1989.....	39
Závěr	42
Použité zdroje.....	45

Úvod

S neúplnými rodinami se v dnešní době setkáváme poměrně často. Bereme je jako běžnou součást naší společnosti. Tak to ale vždy nebylo. Lišil se jejich počet, způsob vzniku a přístup společnosti. Jak je z názvu patrné, v práci se budeme zabývat neúplnými rodinami a to v 2. polovině 20. století. Druhou polovinu jsme si vybrali z důvodu vysokého nárůstu počtu těchto rodin, což přímo souvisí s cílem práce.

Tím je analýza proměny rodinného uspořádání, ústící v osamělé rodičovství a důvodů růstu počtu neúplných rodin v 2. polovině 20. století. Protože neúplné rodiny jsou vedeny většinou matkou, budeme se ve specifikacích orientovat pouze na ně. Ačkoli k proměnám rodiny dochází všude po celém světě, my se budeme soustředit, kvůli užšímu vymezení tématu, pouze na Čechy. K výběru tématu mě vedly osobní důvody.

Prostřednictvím práce se pokusíme zodpovědět několik výzkumných otázek. Jak chápeme pojem rodina a jak se proměnila? Co bylo hlavním činitelem vzniku neúplných rodin a došlo v průběhu 2. poloviny 20. století k nějaké změně? Jaký byl přírůstek neúplných rodin v číslech? Jak stát ovlivňuje rodinu a nakolik je to pro ni zásadní?

Práce je dělena do třech kapitol a několika podkapitol a oddílů. Mezi kapitolami můžeme vnímat jistou gradaci, kdy postupujeme od mírně obecného ke konkrétnějšímu. V práci se budeme snažit zdržovat především na území Čech. V první kapitole se budeme zabývat rodinou jako systémem, institucí a samozřejmě také její definicí. Opomenout nesmíme ani její funkci, protože to vše prochází jistou proměnou. Druhá kapitola bude o neúplných rodinách. O příčinách jejich vzniku, důsledcích, svobodném mateřství a dalších jevech ovlivňujících rodinu a jaké dopady na ni mají. Ve třetí kapitole se přesuneme na území Čech v 2. polovině 20. století. Zabývat se budeme nejen vývojem počtu neúplných rodin, ale také vlivem a dopadem socialistické politiky na českou rodinu. Jakou rodinnou politiku stát prosazoval, co to rodinám přineslo, jaký postoj v této době společnost zastávala k osamělým matkám a také jaká změna, co se týče demografického vývoje, přišla po

roku 1989. O tom všem bude třetí kapitola. V závěru si pokusíme odpovědět na hlavní i dílčí výzkumné cíle. Také shrneme práci jako celek a zamyslíme se nad přínosem ve vztahu k transkulturní komunikaci.

V práci se budeme opírat o teorii jednání francouzského sociologa Pierra Bourdieu.¹ Tu tvoří tři body, které bychom si zde měli vysvětlit, protože se s nimi později v práci setkáme. Prvním bodem je sociální pole, které je vymezeno jako relativně autonomní část sociálního prostoru. Jako příklad si můžeme uvést mediální pole, náboženské pole, akademické pole nebo byrokratické pole státní samosprávy. Čím diferenciovanější společnost, tím více sociálních polí bude nejspíše mít. Dále tu máme pojem kapitál. Bourdieu rozlišuje různé druhy kapitálu, například kapitál vzdělanostní, ekonomický, kulturní a další. Aby však něco za kapitál mohlo být považováno, musí být převoditelný na kapitál symbolický, který není rozpoznávaný jako kapitál, ale jeho prostřednictvím se člověku dostává uznání explicitní nebo praktické. To je konečným cílem všech sociálních bojů, tedy dostat se k společenskému uznání nebo získat moc. Třetím bodem onoho pomyslného trojúhelníku je habitus. Je to soubor individualizovaných dispozic, podle nichž člověk ve světě jedná, vnímá a myslí určitým způsobem. Jsou výsledkem dlouhodobého působení objektivních struktur na konkrétního aktéra. Každý aktér, většinou nevědomě, přijímá a osvojuje jednání, myšlení a vnímání, jež od něho vyžaduje sociální pozice, kterou okupuje. Habitus, tedy dispozice k tomu jak jednat, myslet a vnímat svět, je odrazem vnějších struktur, zároveň však vnější svět produkuje, prostřednictvím praktického jednání aktéra.²

¹ Pierre Bourdieu měl v důsledku zkušeností s realitou koloniální vlády touhu porozumět sociální katastrofě zapříčiněné střetem imperialistického kapitalismu s místním nacionalismem. Bádal v širokém okruhu témat, jimiž jsou kultura třída, moc, příbuzenství a další. Srov. Biograf, *Pierre Bourdieu*, Dostupné z <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v2707> [cit. 12. 10. 2015]

² Srov. AntropoWebzín, Základní koncepty Pierra Bourdieu, Dostupné z <http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus> [cit. 18. 11. 2015]

1. Kapitola: Rodina

Ačkoli se v práci budeme zabývat především rodinou neúplnou, nesmíme opomenout rodinu v jejím plném významu, tedy jako sociální jednotku, která tvoří základní stavební kámen společnosti. Ta se v průběhu dějin proměňovala a měnila i svou podobu. V této kapitole se budeme věnovat pojmu rodina, co si pod tímto pojmem můžeme představit, dále funkci rodiny a typům soužití.

Slovem rodina je dnes označován především manželský pár s dětmi.³ Původně však tento význam označoval to, co bychom dnes nazvali velkou domácností. Tedy všechny, kteří spolu bydlí v jednom domě, hospodaří společně a podléhají jedné autoritě. Tato představa, objevující se v bibli či římském právu, přežívala až do první poloviny 19. století. Jako systém širokého pokrevního příbuzenství byla rodina chápána i později, a to zejména ve vyšších společenských vrstvách, které tímto způsobem zajišťovaly pohromadě moc a majetek. Moderní představa rodiny, jež se stala součástí moderní a postmoderní společnosti, je párová monogamická rodina, která je tvořena mužem, ženou a jejich dětmi. Tato představa zobecněla až po průmyslové revoluci, která proběhla v 18. a 19. století.⁴

Ivo Možný tento pojem chápe jako „*institucionální zajištění lidské reprodukce, legitimní v společnosti*“. Nebo podle V. Roubíčka jde o „*dvougenerační svazek nejbližších pokrevních příbuzných*“.⁵ Další definici přináší také M. R. Mac Ivera a C. H. Page, kteří představují rodinu jako skupinu determinovanou vymezenými a stálými sexuálními vztahy, za účelem rození a výchovy potomků. Mnohem dále jde ve své definici C Kirkpatrick, který ji vnímá jako instituci řídící se normami dané kultury. Ty regulují sexuální chování, reprodukci druhu, výchovu dětí a vzájemné vztahy skupin rozlišované podle věku, pohlaví a příbuzenských vztahů.⁶

³To co považujeme za skutečnost je podle některých etnologů fikce vytvořená slovníkem, jež nám k jejímu pojmenování dává sociální svět. Ačkoli to není snadné ani z jejich hlediska, poukazují na skutečnost a namítají, že velký počet skupin, označovaných za rodiny, definici zcela neodpovídá. Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 94.

⁴Srov. Možný, I., *Moderní rodina*, Brno: Blok, 1990, s. 17-18.

⁵Janiš, K., Loudová, I., *Vybraná témata z teorie výchovy*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2011, s. 73.

⁶Srov. tamtéž, s. 74.

Sociologie nahlíží na rodinu jako malou, primární, neformální sociální skupinu. Ta je tvořena jedinci, kteří jsou spojeni pokrevními, manželskými nebo adoptivními vztahy. Po shrnutí těchto všech definic můžeme rodinu chápat jako sociální jednotku, která je tvořena legalizovaným vztahem mezi rodiči a dětmi, přičemž výchova dětí je jejím základním úkolem.⁷ Bourdieu tvrdí, že legitimní, dominantní definice normální rodiny spočívá v určitém uspořádání slov. Pod zdáním, že slova *dům*, *domácnost*, *home*, *household*, *house*, rodinu popisují, ji ve skutečnosti vytvářejí jako sociální realitu. Rodinou je tak skupina osob, které jsou vzájemně spojeny smlouvou, manželstvím, či pokrevním příbuzenstvím, nebo ojedinele adopcí, a žijících pod společnou střechou. Jak se tedy podle Bourdieuho stává z rodiny skutečná skupina, která je složena z členů vzájemně citově silně spjatých? Je to výsledek úsilí, zaměřeného na to, aby se povinnost milovat změnila v dispozici milovat a každý člen rodiny měl „rodinného ducha“, jenž plodí oddanost, velkorysost, solidaritu, laskavost a další. Tato práce připadá hlavně ženám, které udržují kontakt se svou vlastní rodinou a rodinou manželovou. Struktury příbuzenství a rodiny jako korpusu mohou setrvávat jedině v případě, že je rodinné cítění stále obnovováno.⁸

1.1 Rodina jako systém

Rodinný systém má své zvláštnosti, spočívající v propojení prvků sociologických, veřejných, soukromých i psychologických. Na konci 20. století začala být rodina vnímána jako racionální, pragmatická, funkčně vertikálně hierarchizovaná a kulturně omezující instituce. Zároveň je to ale svět soukromý, který je plný autenticity, spontaneity, emocionality a také přirozené rovnosti. Také je organizačně složitý, vytváří spletité sítě vzájemně propojených vztahů. Probíhá v něm informační výměna a je adaptabilní, je tedy schopen se vyvíjet a měnit na základě vnitřních a vnějších podnětů. Jeho životaschopnost je podmíněna otevřeností. Ta je potřeba také k reprodukci, kontinuitě a k schopnosti změny.⁹

Systémový přístup obsahuje tvrzení, že „celek je více než souhrn jeho částí“. Systém nemáme možnost poznat tím, že ho rozložíme na jednotlivé části. Obsahuje něco jedinečného. Což je výsledkem vnitřní strukturální a funkční integrace částí do

⁷ Srov. tamtéž, s. 76.

⁸ Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 94 - 98.

⁹ Srov. Sobotková, I., *Psychologie rodiny*, Praha: Portál, 2001, s. 22 - 23.

jednoho kompletu. Nejen v časovém, ale také v prostorovém kontextu systémové myšlení pojímá rodinu. Tyto systémy jsou výsledkem ustavičné dynamické hry mezi růstovými a kontrolními silami.¹⁰

1.2 Rodina jako instituce

V sociologii byla po dlouhou dobu rodina příkladem morfostatické instituce.¹¹ Její založení, velikost či způsob soužití v našem civilizačním okruhu až do 19. století nebylo otázkou individuální volby. Rodiny se zakládaly kvůli státu a ku prospěchu orientačních rodin. Ve středověku k vytvoření nové rodiny byl potřeba souhlas vrchnosti. Z historického hlediska bylo donedávna založení rodiny smlouvou s Prozřetelností. S renesancí přišlo postupné vyvazování jednotlivce ze sociálních struktur osudově předurčujících jeho možnosti i ze závislosti na Boží autoritě.¹²

V 19. století na evropském kontinentu a v jeho kulturním okruhu došlo k rozpadu tradičních společností. To přineslo velkou vlnu změn. Politická smršť rušila trůny, které byly po tisíce let nevyvratitelné, vznik nacionálního státu, nástup přehlíženého měšťanstva, útočnost dělnictva, změny ekonomických pořádků, občanské svobody, rýsující se konflikty mezi nově vzniklými nacionalistickými státy, zhroucení mechanismů sociální kontroly při urbanizaci a sekularizaci. To všechno přineslo lavinu změn. Sociologie, ustanovená na počátku 19. století, měla tyto změny intelektuálně zvládnout, vysvětlit je nebo alespoň racionalizovat. Bylo potřeba nalézt něco stálého, něco, na co se dá spolehnout. Tato „kotva“ byla nalezena v rodině. Tvoří základ státu, poskytuje útočiště a nemění se ani tváří v tvář všem změnám. To, že nemění svůj tvar, neznamená, že brání pokroku a vývoji. Spíše naopak, kvůli své stabilitě dynamiku umožňuje. V jistém smyslu ji i podporuje, poněvadž chrání společenský systém před chaosem a zhroucením.¹³

Přesvědčení o stálosti a neměnnosti, charakteristické pro náš kulturní okruh, formy rodiny, je nutné odlišit od toho, že je rodina stabilizujícím prvkem sociálního systému. Již nejstarší etické a morálně normativní spisy upozorňují na to, že v okamžiku, kdy lidé přestávají plnit rodinné závazky, společnost pozbývá svou

¹⁰ Srov. tamtéž, s. 23-24.

¹¹ Srov. Možný, I., *Rodina a společnost*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 14.

¹² Srov. Portál, *Rodina jako podpůrná instituce*, Dostupné z:

<http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=2073> [cit. 1. 7. 2015]

¹³ Srov. Možný, I., *Rodina a společnost*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 14.

sílu.¹⁴ V diskurzu, který je veden rodinou o rodině, je domácí jednota chápána jako aktivní činitel, jenž je vůlí nadaný, schopný myslet, cítit, jednat, je založen na určitém celku zkušenostních předpokladů a norem správného domácí soužití. Běžné zákony ekonomického světa v rodině neplatí. Je to místo důvěry a daru, na rozdíl od trhu, kde platí postoj něco za něco. V rodině panuje, řečeno slovy Aristotela, *philia*, to můžeme přeložit jako přátelství, ve skutečnosti to však znamená nevypočítavost. Nepanuje zde zájem v úzkém slova smyslu, tím myslíme snahu o vyrovnanou směnu. Běžný diskurs často a nepochybně všeobecně přejímá právě od rodiny modely ideálních lidských vztahů.¹⁵

Ačkoli je rodina univerzální lidskou institucí, je také základním kamenem sociální nerovnosti v reprodukčním chování, odlišným způsobem péče o děti. Rovněž povahou výbavy v podobě kulturního a sociálního kapitálu přenáší rodina nerovnost z jedné generace na tu další, přispívá tak ke stabilitě nespravedlivosti lidského údělu.¹⁶

1.3 Funkce rodiny a typy soužití

Rodina je sociální zařízení, které plní mnoho funkcí. Vytváření soukromého prostoru je jejím primárním účelem. Soukromý svět vytváří proti světu veřejnému, který je nepřehledný.¹⁷ Ochraňuje své členy, vyrovnává změny v okolí, nemění své vnitřní spořádání ani tvar.¹⁸ Jde o sociální formu konstituovanou společností a ochraňovanou právní normou. Z tohoto důvodu se často v nových pohledech na její funkce nachází vedle biologické reprodukce také reprodukce sociální.¹⁹ Rodina má tedy biologickou funkci, tou je zajišťování reprodukce a setrvání mezi ostatními živočišnými druhy. Rozmnožování a zachování druhu je nejvyšším bodem na

¹⁴ Srov. tamtéž, s. 15.

¹⁵ Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 95.

¹⁶ Srov. Možný, I., *Rodina a společnost*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 15-18.

¹⁷ Rodina existuje jako izolovaný sociální svět, jenž si hlídá své hranice a to, co se skýtá ve vnitř má sklon idealizovat jako sakrální. Onen posvátný, skrytý svět, který je uzavřen do své intimity a uzavřen světu vnějšímu symbolickou bariérou prahu, se v sobě neustále obnovuje a zachovává si svou oddělenost. Své soukromí používá jako překážku bránící jeho poznání. K tématu soukromí patří také téma domova, domu jako stálého stabilního místa, a domácnosti jako trvalé jednoty, s domem, jenž je donekonečna předavatelný, spjaté natrvalo. Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 95.

¹⁸ Srov. Možný, I., *Sociologie rodiny*, Praha: Slon, 1999, s. 13.

¹⁹ Srov. Janiš, K., Loudová, I., *Vybraná témata z teorie výchovy*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2011, s. 81-82.

žebříčku živočišných pudů. Sexualita člověka je kromě toho také spojena s psychickými potřebami.²⁰

Různí autoři uvádějí různý počet funkcí, obvykle se však jedná již o zmíněnou funkci biologicko-reprodukční, socializační, výchovnou, ekonomickou a emocionální.²¹ Ta je nejdůležitějším kohezivním faktorem rodiny. Tuto funkci dokáže zastat pouze rodič, který je zodpovědný, zralý a je schopen pro všechny její ostatní členy vytvořit trvalé citové zázemí.²²

Rodina je jednou z hlavních podmínek shromažďování a předávání výsad ekonomických, kulturních a symbolických. V udržování sociálního řádu hraje zásadní roli. Shromažďují se v ní všechny druhy kapitálu a předávají se dalším generacím. Zásadou předávání a kvůli předávání, aby mohla předávat, protože je předávání schopná, si rodina uchovává svou jednotu. Je také hlavním subjektem ve strategiích reprodukce.²³

Mnoho historiků předpokládalo, že pro předindustriální domácnosti byly typické rozšířené rodiny. To by znamenalo, že velikost domácnosti byla o hodně větší než v nedávné době. Laslett²⁴ a jeho kolegové prokázali ze záznamů od 16. století, že domácnosti byly celkem malé a pro druhý předpoklad neexistují důkazy. Třigenerační domácnosti se vyskytovaly vzácně. Ve většině Evropy se nejstarší generace brzy stahovala do sousedního domu a hospodářskou usedlost předala potomkům. Když se rodiče přestěhovali do sousedního domu, očekávali od svých

²⁰ Srov. Hintnaus, L., *Člověk a rodina*, České Budějovice:JU ZF, 1998, s. 1.

²¹ Srov. Janiš, K., Loudová, I., *Vybraná témata z teorie výchovy*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2011, s. 81-82.

²² Lidé mohou žít v manželství, ale také nemusí. Existují další typy soužití. Nesezdané soužití je jedním z nich. Místo pojmu nesezdané soužití můžeme použít pojem kohabitace nebo konkubinát, znamenají skoro totéž a to soužití muže a ženy mimo manželství. Dalším typem soužití je registrované partnerství. Lesbičky a gayové nemohou být sezdáni. Snahou vyřešení této situace je registrované partnerství. Pomáhá řešit také otázky dědictví, možnosti návštěvy partnera při nemoci v nemocnici a další. V některých zemích však naráží na odpor. Obávají se, že uzákoněním registrovaného partnerství bude ohrožena rodina „normální“, která je základním stavebním kamenem společnosti. Odpor především vzbuzuje to, že by lidé stejného pohlaví mohli adoptovat děti. Na konec tu máme singles. Singles jsou lidé, kteří do manželství vstoupit nechťejí. Motivováni jsou především větším množstvím času pro svou kariéru, koníčky a možností více sexuálních vztahů. Stinnou stránkou jsou pocity osamocení a částečná izolace od svých vrstevníků, kteří již v manželství jsou. Srov. Jandourek, J., *Úvod do sociologie*, Praha: Portál, 2003, s. 118 – 119. K tomu srov. Lovasová, L., *Rodinné vztahy*, Praha: Agama, 2006, s. 6.

²³ Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 99.

²⁴ Možný, stejně jako Goody, zmiňuje Lassetův výzkum. Lasset v druhé polovině šedesátých let vedl skupinu cambridžských historických demografů. Pečlivě vybrali vzorek sta lokálních lidí ze sčítání lidu v Anglii v letech 1574 až 1821. Zjistili, že průměrná velikost domácnosti byla 4,73 osob. Srov. Možný, I., *Moderní rodina*, Brno: Blok, 1990, s. 26.

příbuzných hmotnou podporu. Základ nukleární rodiny či domácnosti tvořil manželský pár. Důraz na užší vztahy nevylučuje existenci širších vztahů. Rodina nebyla úplně nezávislá nebo izolovaná a to především ve venkovských oblastech. A tak není snadné rozhodnout, co je vůbec ona „základní jednotka“. Po celém světě a ve velkém počtu se vyskytují malé rodinné skupiny, které jsou podobné rodině nukleární. K rozptýlení příbuzenských vztahů na venkově dochází kvůli zvýšení mobility řemeslníků, přesunu obyvatel do měst a jiných zemědělských oblastí. Rozptyl však neznamenal izolování nukleární rodiny.²⁵

Podle Iva Možného tradiční rodina v minulosti nikdy neexistovala. Existence velké rodiny v 14. a 18. století, byla zpochybněna vědci historické sociologie. Představa o vývoji od „malé“ k „velké“ rodině je fikcí. Vývoj tu neproběhl, fikce byla vytvořena z nostalgie po starých časech.²⁶ Postmoderní rodina se podle Možného odlišuje především závislostí dětí na rodičích. Závislost dětí na rodičích je nízká, místo toho se objevuje závislost na masmédiích a nestálost v partnerských vztazích.²⁷

Současný model rodiny byl však silně ovlivněn rodinou měšťanskou. Tento typ vznikl za rozmachu střední třídy, měšťanstva v evropských městech v 17. a 18. století. Během průmyslové revoluce se tento typ rodiny rozšířil mezi dělnictvo. Rodina byla velmi patriarchální, otcova autorita v ní byla založena dědičným vlastnictvím a výkonem roli podnikatele. Muž byl živitelem rodiny. Manželství byla zakládána nejen kvůli spojování majetku, ačkoli tento faktor byl vždycky hodně důležitý. Osobní vztah snoubenců hrál také důležitou roli. Partnerství se zakládalo na představě romantické lásky. Kritická analýza měšťanské rodiny hovoří o útisku ženy a dětí. Také o pokrytecké monogamii, kdy má muž milenkou nebo navštěvuje nevěstince, a úzkosti která svírá mnohé příslušníky rodiny. Od počátku novověku rodina svěřuje některé činnosti státním a dalším institucím, například přípravu dítěte na budoucí povolání. Rodině se tímto na jednu stranu ulehčuje, na druhou ji to přivádí do krize. Příznakem krize je například vysoký počet rozvodů a vznik neúplných rodin.²⁸

²⁵ Srov. Goody, J., *Proměny rodiny*, Praha: Lidové noviny, 2000, s. 73-78.

²⁶ Srov. Možný, I., *Moderní rodina*, Brno: Blok, 1990, s. 25 –26.

²⁷ Srov. e-polis, Rodina, manželství a kohabitace, 14. 7. 2005, Dostupné z <http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/106-rodina-manzelstvi-a-kohabitace.html> [cit. 28. 12. 2014]

²⁸ Srov. Jandourek, J., *Úvod do sociologie*, Praha: Portál, 2003, s. 116.

Přes veškeré krize rodina zůstává velmi důležitým prostředím pro člověka. Jedinec v rodině prochází prvními fázemi socializace, prožívá intimitu, dostává se mu podpory. To mu jiné instituce nemohou poskytnout.²⁹

Rodina atomární či nukleární - takto označujeme moderní formu rodiny. Také můžeme použít označení jako je rodina manželská nebo párová. Jejím jádrem jsou rodiče a děti. Tyto pojmy nezahrnují rozsáhlou síť příbuzných, jak tomu bylo v dobách společnosti tradiční. Může se zdát, že rodina měšťanského typu žije v izolaci, tak tomu ale není. Propojení stále zůstává a to přinejmenším s prarodiči. Ti někdy plní při výchově dětí důležitou funkci. Rodiče, kteří jsou hodně zaměstnaní, nemohou plnit všechny požadavky rodičovství. Mezi generacemi rodičů a prarodičů někdy existuje také finanční podpora, která je často významná.³⁰

²⁹ Srov. tamtéž, s. 116.

³⁰ Srov. tamtéž, s. 116.

2 Kapitola: Proměny rodinného chování

V průběhu celé historie se můžeme setkat s neúplnými rodinami. Vznikaly především v důsledku vysoké intenzity úmrtnosti, která zasáhla jednoho z rodičů. Nebo z důvodu nechtěného otěhotnění mladé ženy. Postupně však docházelo ve vzniku neúplných rodin ke strukturálním změnám.³¹

Jejich počet v prvních desetiletích 20. století klesal nebo byl více méně konstantní, především kvůli zlepšujícím se úmrtnostním poměrům, a tedy méně častému ovdovění v čase, kdy byly menší děti přítomny v rodině. V polovině 20. století došlo k opětovnému nárůstu.³² Jestliže se podíváme podle Bourdieua na většinu společností, velké množství párů žije bez uzavření manželství nebo manželé jsou, ale žijí odděleně, další variantou jsou rodiny s jedním rodičem. Klasická rodina je tak na konci 20. století minoritní zkušeností.³³

Podle některých autorů jsou nové formy rodinného chování, mezi které patří i nesezdané soužití i mimomanželská plodnost, znakem procesu individualizace životních drah. Prokreační funkce ustupuje, zdůrazňovány jsou naopak aspekty sexuální přitažlivosti či sdílení intimity. Na nová uspořádání partnerských vztahů, rodičovství, počtu dětí má tato nová situace stále větší vliv.³⁴ Tuto kapitolu budeme věnovat proměně rodinného chování ve smyslu vzniku neúplných rodin a okolností z toho vyplývajících. Ačkoli nás zajímají především příčiny zvyšování počtu neúplných rodin, budeme se zabývat i tím, jak tyto rodiny vznikají.

2.1 Neúplné rodiny

Rodinu, kterou tvoří jeden z rodičů a jeho nezletilé děti, považujeme za neúplnou. Může vzniknout z různých důvodů, buď úplná rodina vůbec nevznikne,

³¹ Srov. Šťastná, A., *Neúplné rodiny – žena jako zaměstnankyně nebo pečovatelka?*, In. *Žena a muž v rodině a na trhu práce*, Praha: Český statistický úřad, 2009, s. 143., Dostupné z https://www.czso.cz/documents/10180/24263313/rok_2009_xxxix_konf_sbornik_prispevku.pdf/f57fed2e-e665-4a8b-8535-05a3066afec3?version=1.0 [cit. 15. 11. 2014]

³² Srov. Šťastná, A., *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2009, s. 12., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf, [cit. 25. 6. 2015]

³³ Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 94.

³⁴ Srov. Šťastná, A., *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2009, s. 10., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf [cit. 26. 6. 2015]

nebo přestane dočasně plnit svou funkci, například když jeden rodič zůstane sám s dítětem, protože druhý rodič vykonává vojenskou službu. Pokud je úplná, může zaniknout přirozeně a to smrtí jednoho z rodičů, nebo nepřirozeně rozvodem.³⁵ Rozvod je významným demografickým i sociálním fenoménem. Roussel tvrdí, že je obvykle vnímán jako něco běžného, a to ne z důvodu, že se rozšiřuje ve více skupinách ve společnosti, ale protože se stal logickou součástí manželství.³⁶

Další možností, jak může dojít ke vzniku neúplné rodiny, je mimomanželská plodnost. Přestože se dítě narodí neprovdané matce, nemusí to znamenat, že se narodilo do neúplné rodiny, pár může žít v nesezdaném soužití. Od 80. let 20. století dochází v Čechách k nárůstu počtu narozených dětí mimo manželství. Do konce 80. let patřila k zemím s nejnižším počtem nemanželsky narozených dětí v Evropě. V 90. letech se řadí k zemím se středními hodnotami.³⁷

Většina neúplných rodin je vedena ženou. Jsou ale také neúplné rodiny, které vede muž, je jich však mnohem méně. To neznamena, že by měly být přehlíženy. Mají své vlastní specifické problémy, proto se zde zaměřujeme na neúplné rodiny vedené ženou. Osamělým rodičem může být i dospívající teenager, ti tvoří speciální formu neúplných rodin.³⁸

2.1.1 Rozvod jako jedna z příčin neúplné rodiny

Různé společnosti, společenské vrstvy se od sebe podstatně liší v tom, co všechno musí snášet manželský partner, než může své problémy řešit formální cestou. Liší se také v tom, jaká jsou právně a sociálně přijatelná řešení, již nepřijatelných podmínek. Proměnlivost vzorců chování a norem je doložena i historicky a velmi často také platí odlišné normy pro muže a pro ženy. V některých kulturách je překročení normy u ženy mnohem přísněji trestáno než u muže, zejména

³⁵ Srov. Márová, Z., Radvanová, S., Matějček Z., *Výchova dětí v neúplné rodině*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975, s. 74.

³⁶ Srov. Šťastná, A., *Neúplné rodiny – žena jako zaměstnankyně nebo pečovatelka?*, In. *Žena a muž v rodině a na trhu práce*, Praha: Český statistický úřad, 2009, s. 144., Dostupné z https://www.czso.cz/documents/10180/24263313/rok_2009_xxxix_konf_sbornik_prispevku.pdf/f57fed2e-e665-4a8b-8535-05a3066afec3?version=1.0 [cit. 15. 11. 2014]

³⁷ Srov. tamtéž, s. 144.

³⁸ Srov. Dornbusch, S., Strober, M., *Feminism children and the new families*, New York: Guilford Press, 1988, s. 274.

u nevěry. Někde může žena zapudit muže, jinde muž ženu. V určitých kulturách lze žena i prodat, o tom, že by se dal prodat muž, neexistuje žádný doklad.³⁹

Právní rámec manželství a rodinného chování u nás po staletí vytvářelo kanonické právo katolické církve, které bylo orientováno na stabilitu a posvátnost svazku manželského. Rozvod, tak jak ho chápeme dnes, tedy rozloučení manželství, jenž umožňuje nový sňatek, nebyl povolen. Tato nerozlučitelnost manželství kanonického práva byla obcházena a změkčována institucí neplatnosti manželství a institucí rozvodu od stolu a lože. Manželství mohlo být prohlášeno za neplatné z mnoha důvodů, například kvůli tomu že nebylo konsumované nebo protože byly zjištěny překážky jako impotence muže, příbuzenství v přímé linii, jiný manželský svazek a další. Po napomínání duchovního pastýře, od roku 1869 i po zásahu soudu, a po dokázání překážky mohlo u katolíků dojít k rozvodu od stolu a lože. Manželé spolu tedy přestali žít a rozvod od stolu a lože onu skutečnost legalizoval. Zahrnuto v něm bylo i opatření o výživném, povoloval oddělené bydliště a zprošťoval od manželských povinností, tedy od sexuálního styku. Manželský svazek, jeho nerozlučitelnost, která byla opřena o vůli Boží, stále trval. Po rozvodu od stolu a lože byla možná žaloba pro nevěru, předpokládala se sexuální abstinence, neotevírala se ani možnost nového sňatku nebo založení nové rodiny.⁴⁰

V dynamizující se společnosti průmyslové revoluce nemožnost uzavřít nové manželství, především legalizovat rodičovství v novém svazku působilo velké obtíže. Množství rozvrácených manželství rostlo, stále zřejmější se stávala sociální neudržitelnost rozvodu bez možnosti uzavření nového sňatku. Až od samotného počátku vzniku Československa patřila novela manželského zákona k legislativní agendě. V květnu 1919 byl přijat zákon, který liberalizoval možnosti rozluky a opětovného manželství.⁴¹ Všeobecně přijímaným řešením se stal teprve v období komunismu, jako řešení manželských neshod, tím se budeme zabývat ve třetí kapitole.⁴²

³⁹ Srov. Možný, I., *Sociologie rodiny*, Praha: Slon, 1999, s. 171.

⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 172-173. K tomu srov. CIC, Kán. 1084 Kán. 1085, Kán. 1091 Kán. 1142, Kán. 1143, Kán. 1144, Kán. 1151, Kán. 1684, Dostupné z http://pmr.op.cz/upload/varia/KODEX_KANONICKEHO_PRAVA_1983.pdf [cit. 20. 11. 2015]

⁴¹ Srov. tamtéž, s. 174.

⁴² Srov. Dějiny v pohodě, Proměny rodiny ve 20. století, Dostupné z <http://www.dejinyvpohode.cz/Articles/1373-2-Promeny+rodiny+ve+20+stoleti+.aspx> [cit. 28. 7. 2015]

2.1.2 Rozvodovost jako znak 20. století

Příčiny zvyšování počtu rozvodů představují značně komplexní a nejednoznačný fenomén, jež je vklíněný do společenského vývoje naší civilizace. Nejpravděpodobněji ztráta opory manželského svazku v transcendenci, tedy přeměna slibu věrnosti před Bohem ve smlouvu občanskou, kde mají zúčastněné strany kompetenci zrušení její platnosti, leží nejhluběji v pozadí změny. Avšak důvody pro tuto změnu musíme hledat v době, kdy se naše civilizace vydala na cestu k individualismu. To můžeme podle některých kulturních historiků již v jedenáctém a dvanáctém století.⁴³ Některé přepjaté interpretace považují velký počet rozvodů příznakem zhroucení rodiny. Naopak umírněné názory to považují za daň vysoké míry osobní svobody.⁴⁴

Až průmyslová revoluce přinesla urychlení naznačeného vývoje, rodina je totiž instituce, která se mění pomalu, a to z důvodu pomalé vyměňování generací. Od šedesátých let dochází k urychlení dynamiky rozvodů. Průmyslová výroba potřebuje zaměstnance, který je pohyblivý, cestuje nebo se může stěhovat podle zájmů své firmy. Zanikl také vliv rodičů na manželství jejich dětí, kvůli změně podstaty dědictví z ekonomického kapitálu na kapitál kulturní. Před druhou světovou válkou bylo běžné, že ačkoli manželství bylo prakticky mrtvé, kvůli kulturním, právním, ekonomickým i praktickým tlakům tržní společnosti, že se mnohé manželské páry nerozvedly. To se po druhé světové válce mění kvůli zvýšení úrovně sociální sítě. Zvyšující se rozvodovost není zapříčiněna pouze těmito jevy, existují prediktory, které pravděpodobnost rozvodu ovlivňují. Patří mezi ně socioekonomický status, uváděn je obvykle ve třech proměnných: povolání, příjem, vzdělání.⁴⁵

Z analýzy censovních dat za rok 1970 vyplývá, že se stoupajícím vzděláním stoupá počet rozvedených lidí v Československu. Zmiňovaná analýza také zjistila, že u žen má jejich vzdělání opačný vliv na rodinný status než u mužů. Čím větší vzdělání, tím větší pravděpodobnost, že ve věku 45 – 54 bude rozvedená. Podobné je to i s příjmem. Čím vyšší příjem žena má, tím se zvyšuje možnost rozvodu, především pokud převyšuje příjem manžela, protože není na muži závislá, manželství se stává křehčím. Ačkoli se méně rozpadávají manželství, která jsou lépe

⁴³ Srov. Možný, I., *Sociologie rodiny*, Praha: Slon, 1999, s. 181.

⁴⁴ Srov. Matoušek, O., *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 132.

⁴⁵ Srov. Možný, I., *Sociologie rodiny*, Praha: Slon, 1999, s. 181 - 194.

situovaná. Mezi další prediktory patří věk partnerů při vstupu do manželství, etnicita a rasa, také to zda si pořídí děti, jak jejich manželství již dlouho trvá, zda bydlí na venkově nebo ve městě, jestli vyznávají náboženství. Pravděpodobnost rozvodu ovlivňuje i to zda pochází z rodiny rozvedené. U dětí z rozvedených rodin je o něco vyšší pravděpodobnost rozvodu vlastního. Také pořadí manželství ovlivňuje pravděpodobnost rozvodu. Čím vyšší pořadí uzavřeného manželství, tím nižší pravděpodobnost rozvodu.⁴⁶

Míru rozvodovosti podmiňuje i míra sňatečnosti. Obě dvě podstatně ovlivňuje sociální kontext. Pokud klesne podíl neprovdaných ve společnosti pod určitou mez, začnou z ní mizet i přirozené prostory pro život neprovdaných. Společnost přestane nabízet neprovdaným životní dráhy, které jsou alternativní k životní rodinné dráze.⁴⁷

Stát může ve své propopulační politice zásadně ovlivnit volbu celoživotní neprovdanosti. A to tím, že vysoce zdaní svobodné a bezdětné, a tak tlačít na zvyšování sňatečnosti. Komunistický režim k tomuto tlaku používal bytovou politiku. Lidé neměli na získání bytu nárok, pokud nežili v manželství.⁴⁸ Čím dříve bylo manželství uzavřeno, tím větší byla možnost získat byt a opustit původní rodinu.⁴⁹

Existují ovšem i takové situace, které působí protinuptalitně a prorozvodově. Pakliže sociální politika podporuje daňově i jinak neprovdané matky, zvýhodňuje tak strategii nesezdaného soužití. Jestliže je společnost tvořena větším podílem neprovdaných lidí, zmenšuje to riziko po rozvodové osamělosti a ulehčuje ho, zejména pak je-li životní standard společnosti natolik vysoký, aby samota neznamenal hmotnou tíseň ani v tom případě závislých dětí.⁵⁰

Pokud je pravděpodobnost rozvodu vysoká a jeho provedení snadné, manželství pak přestává být jistotou a ztrácí se důvod k jeho uzavření. Protože svazky, které se rozpadají, byly často nesezdaným soužitím, začíná se snižovat rozvodovost. Ačkoli se nejprve stala důvodem ještě vyšší rozvodovosti, nakonec se přičinila a svůj vlastní kolaps, kvůli poklesu sňatečnosti.⁵¹

⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 181 - 194.

⁴⁷ Srov. Možný, I., *Sociologie rodiny*, Praha: Slon, 1999, s. 179 -180.

⁴⁸ Srov. tamtéž, s. 180.

⁴⁹ Srov. Matoušek, O., *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, s. 35 -36.

⁵⁰ Srov. Možný, I., *Sociologie rodiny*, Praha: Slon, 1999, s. 180.

⁵¹ Srov. tamtéž, s. 180.

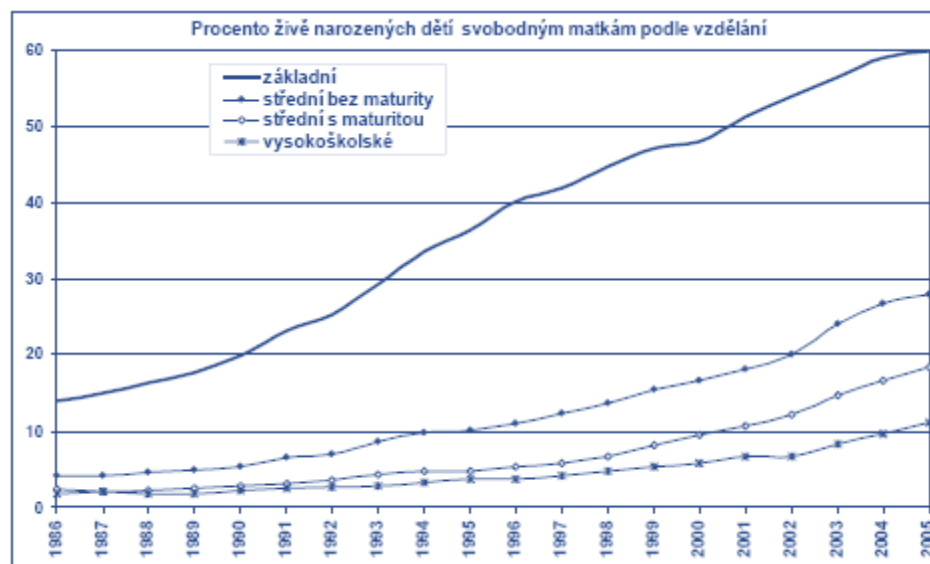
2.1.3 Svobodné mateřství

Nárůst počtu svobodných matek můžeme v České republice sledovat na počátku 90. let 20. století.⁵² Příčiny vrůstajícího počtu dětí, které se rodí mimo manželství, jsou ovlivňovány motivy žen neprovdát se. Mezi tyto motivy patří například nejistota, pokud jde o budoucnost vztahu, nesouhlas partnera se sňatkem, náklady týkající se uspořádání svatby a další. Obecně lze motivy rozdělit do tří skupin důvodů. Za prvé je to nesouhlas partnera, za druhé liberální hodnotová orientace, za třetí ekonomické důvody. Pro osamělé neprovdané matky je typická první skupina důvodů. Další dvě skupiny jsou typické především pro ženy, které žily v nesezdaném svazku s otcem dítěte. Nesouhlas partnera a nejistota ohledně stability vztahu jsou pro nedobrovolně svobodné matky hlavními důvody, proč nevstoupily do manželství. Často je to také z příčiny, že otec dítěte již ženatý je nebo v době narození dítěte jsou bez partnera. Tyto ženy by se však rády vdaly a instituci manželství nepovažují za zbytečnou, status neprovdané matky podle nich výhody nepřináší.⁵³

Svobodné mateřství je ovlivněno také vzděláním, kterému matka dosáhla. V České republice je intenzita plodnosti negativně korelována s výší vzdělání. Jak je patrné z obr. č. 1. Ke změně vývojového trendu došlo později v souvislosti s výší dosaženého vzdělání svobodné matky. Čím vyšší vzdělání svobodných matek, tím později došlo ke změně vývojového trendu myšleno v nárůstu. K nárůstu svobodných vysokoškoláček dochází až koncem 90. let 20. století.

⁵² Srov. Chaloupková, J., *Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?* Data a výzkum – SDA Info, 2007, roč. 1, č. 2, s. 127, Dostupné z http://dav.soc.cas.cz/uploads/b02dcec0588cdce9d13390919ff7051ba2ccbe5e_DaV0702_p127_140.pdf [cit. 27. 7. 2015].

⁵³ Srov. Socioweb, *Důvody svobodného mateřství*, 2. 1. 2008, Dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=297&lst=120> [cit. 31. 7. 2015]

Obr. č. 1: Procento živě narozených dětí svobodným matkám podle vzdělání⁵⁴

2.2 Další jevy ovlivňující rodinu

Kontinuálně již po několik století trvá proces, který se nazývá individualizace. Díky němu narůstá odlišnost mezi jedinci. V určité formě se s ním setkáváme u některých sociologů například K. Marxe, G. Simmela již v 19. století. Od 19. století dochází také k diskuzi o krizi sociálních vazeb. V průběhu druhé poloviny 20. století se individualizace začíná dotýkat celé společnosti, tedy všech osob, které ji tvoří. Dříve byla individualizace rezervována pouze mužům.⁵⁵

Rodina prodělala změny v průběhu individualizace. Právě rodina, kterou tvoří děti, muž, který je v ní v první řadě především živitelem, žena, která pečuje o domácnost a děti, je ve skutečnosti model, jež neexistuje příliš dlouho. Tento model rodiny je charakteristický zejména pro 19. století. Emil Durkheim ukázal, že tento typ uspořádání, je právě jedním z výsledků postupující individualizace.⁵⁶

Organizace rodinného života prošla zásadní změnou v první polovině 20. století, kdy se podmínkou k založení rodiny stal požadavek lásky mezi manželi. Rodina nabývá formu nukleární rodiny, ve které je manželství založené na lásce mezi

⁵⁴ Demografie, Analýza, 12. 1. 2007, Dostupné z http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=430 [cit. 31. 7. 2015]

⁵⁵ Srov. Dudová R, Vohlídalová, M., *Rodina a rodičovství v individualizované společnosti, Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2005, roč. 6, s. 1 – 2., Dostupné z http://www.genderonline.cz/uploads/19e1c1e62eb03a1cdae73d9d7b574a41a0cc1054_rodina-a-rodicovstvi-v-individualizovane-spolecnosti.PDF [cit. 28. 9. 2015]

⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 2.

manželi, panuje v něm dělba práce a rolí mezi ženou a mužem. Štěstí každého ze členů je garantováno šťastnou rodinou jako celek. Děti jsou pořizovány z lásky. Od 60. let 20. století je v rodině ještě více posílena logika lásky, manželé by tak měli ve svazku zůstat, pouze pokud se milují.⁵⁷ Nejdůležitější povinností rodičů je věnovat dětem svou pozornost a dávat jim lásku. Vstupem žen do zaměstnání se zrovnoprávňuje pozice ženy a muže. Cílem již není rodina jako taková, ale jednotlivá individua, jež ji tvoří. To vede k legislativním změnám, jako je usnadnění rozvodu nebo zrušení institutu „otcovské autority“. Z rodiny se stává soukromý prostor, jenž má sloužit jednotlivcům. Tento typ rodiny má za cíl umožnit individualizaci všem svým členům, a proto je tolik nestabilní. Rodina již není ekonomickou jednotkou. Sdílení emocí, to je to, na čem je založena. Manželství je svazkem mezi dvěma individui, ti se domlouvají na konkrétní podobě rodiny a vztahu. Předem daný vzor či model, který by určoval, co je rodina, mateřství, otcovství, jaké role má kdo zastávat, chybí. Onen fakt, že manželství stojí především na emocích⁵⁸ a dohodě mezi partnery, ho činí nestabilním a zrušitelným. Mezi hlavní důsledky těchto změn patří snížení porodnosti, vznik nebo rozšíření alternativních forem rodinného života, mezi které patří i neúplné rodiny.⁵⁹ Ivo Možný však přichází s otázkou, zda „odsouzení k individualismu“ v čím dál více se globalizující civilizaci, nepovede k posílení potřeby rodiny a jejímu znovu upevnění.⁶⁰

2.3 Důsledky pro neúplnou rodinu

Matky, které zůstanou s dětmi samy, může čekat řada problémů. První oblastí jsou praktické otázky jako finance, vedení domácnosti. Druhou oblastí, kde mohou nastat komplikace, jsou osobní problémy jako je emoční distres, změny v sebepojetí nebo ohrožení osobní identity. Poslední oblastí jsou vztahy, kde může dojít ke

⁵⁷ Dochází však k rozšíření ducha kalkulace, tedy sobeckého ducha, který ohrožuje ducha rodiny, protože vede k jejímu rozpadu. Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 138.

⁵⁸ Jestliže v rodině dle Bourdieua není přítomen „duch rodiny“, tedy emoce nazvané rodinné citění, pak je ohrožena zánikem. Srov. tamtéž, s. 98.

⁵⁹ Srov. Dudová R, Vohlídalová, M., *Rodina a rodičovství v individualizované společnosti, Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2005, roč. 6, s. 2., Dostupné z http://www.genderonline.cz/uploads/19e1c1e62eb03a1cdae73d9d7b574a41a0cc1054_rodina-a-rodicovstvi-v-individualizovane-spolecnosti.PDF [cit. 28. 9. 2015]

⁶⁰ Srov. Možný, I., *Sociologie rodiny*, Praha: Slon, 1999, s. 182.

komplikacím s komunikací s dětmi, bývalým druhem se kterým tvořili rodinu úplnou.⁶¹

S destabilizací rodiny souvisí také sociální rizika. Neúplné rodiny jsou vystaveny hrozbě sociálního vyloučení.⁶² Svobodné a rozvedené matky jsou přímo nebo nepřímo obviňovány ze společenských problémů. Děti, které vyrůstají bez otce, jsou považovány za problémové z hlediska školního prospěchu, výchovy, psychologické stability a delikvence. A to i přesto, že je prokazováno, že tyto problémy jsou způsobovány špatným ekonomickým postavením rodiny, a ne chybějícím otcem.⁶³

Bourdieu považuje rodinu za společný princip, zakládající určitou společenskou skutečnost. Sociální skutečnosti jsou sociálně ustanovené fikce, zároveň však existují jakožto kolektivně uznávané skutečnosti. Ačkoli je přijímán všemi a je považován za samozřejmý, nejeví se tedy jako předpis, pojem rodina je popisem i předpisem zároveň. V sociálním světě jsou slova skutečnými tvůrci věcí, protože vytvářejí konsenzus o jejich smyslu a existenci. Tuto skutečnost dokládá sociálním průzkumem⁶⁴.

⁶¹ Srov. Sobotková, I., *Psychologie rodiny*, Praha: Portál, 2001, s. 132.

⁶² Srov. Šťastná, A., *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2009, s. 7., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf [cit. 2. 8. 2015]

⁶³ Srov. Radimská, Radka. 2003. „Rozvedené a svobodné matky v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 4 (1-2): 11-14. ISSN 1213-0028, s. 12, Dostupné z http://www.genderonline.cz/uploads/b5e106bc7ca71c44210d955aaf039befa4ff170d_rocnik04-1-2-2003.pdf [cit. 2. 8. 2015]

⁶⁴ Výpovědi žen vybočujících z normy, která od člověka s jeho postupně se zvyšujícím věkem požaduje žít v manželství a mít potomky. Ženy vypověděly, jaký sociální tlak je na ně vyvíjen, aby si našly manžela a měly děti. Jaké nepříjemnosti a problémy musí, kvůli tomu že žijí samy, řešit. Aby byly, jako sociálně neúplná bytost, brány vážně. Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 96 - 97.

3 Situace neúplných rodin v Čechách v 2. polovině 20. století

2. polovina 20. století je zásadní pro zvyšující se počet neúplných rodin, proto jsme si vybrali toto období pro bližší zkoumání. Vzhledem k tomu, že oblastí našeho zájmu jsou Čechy. Musíme zohlednit i politickou situaci, která zásadně rodinu na našem území ovlivnila. Státní záležitostí je vytváření oficiálních kategorií, podle nichž se strukturují jak populace, tak také myslí. Stát upřednostňuje určitou formu rodinného uspořádání. A proto podporuje ty, kdo se oné formě dokážou přizpůsobit, a to hmotnými i symbolickými prostředky. Stát podporuje „mravní a myšlenkový konformismus“, protože souhlas se systémem forem chápání a tvoření světa, ve kterém je tato forma uspořádání, je ona kategorie svorníkem.⁶⁵

Rodina prošla v této době zásadními změnami. Hovoří se o jejím rozvolnění, individualizaci jejich členů a o přebírání určitých funkcí státem. Atmosféru strachu a nedůvěry vytvářel socialistický stát a šířil ji ve společnosti. Tato atmosféra vnikala i do soukromého prostoru rodiny a deformovala vztahy mezi jejími příslušníky.⁶⁶ Nový typ rodiny a zlepšující se vztahy mezi lidmi, pokud zmizí vykořisťování člověka člověkem, sliboval pracujícím Friedrich Engels. Svobodně se budou moci brát a také rozvádět. Stát, který bude sociálně spravedlivý, pomůže rodině s péčí o děti a to všem bez rozdílu. Pomoc nabídne i nelegitimním dětem z neúplných rodin. Ženy se nebudou muset bát těhotenství za svobodna. Stát jim pomůže a ony budou moci své děti vychovávat samy bez manžela. Neúplná rodina se vytváří, jak už víme, i rozvodem. Ten bude podle Engelse pro společnost požehnáním. Engelsova utopická představa však nedopadla.⁶⁷ Některé rodiny byly rozděleny, kvůli zavření některého z jejich členů do vězení, převezení do pracovních či vojenských táborů, nebo kvůli popravě. Docházelo i k vynucenému přestěhování, to mohlo zapříčinit ztrátu širších rodinných vztahů a kulturního zázemí. Vliv na rodinu byl i formou systematické

⁶⁵ Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 101.

⁶⁶ Srov. Dějiny v pohodě, *Proměny rodiny ve 20. století*, Dostupné z <http://www.dejinyvpohode.cz/Articles/1373-2-Promeny+rodiny+ve+20+stoleti+.aspx> [cit. 10. 8. 2015]

⁶⁷ Srov. Matoušek, O., *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, s. 33-34.

ideologické indoktrinace v komunistickém duchu, jejíž silnou složkou byl ateismus a militarismus. Zrušením soukromého vlastnictví, kdy všechny výrobní jednotky, od velkých podniků k malým pekařstvím nebo opraven obuvi, byly předány státu. Lidé byli na státu více závislí. Rodina přišla o možnost předat své materiální a kulturní úspěchy další generaci. Na druhou stranu se rodiny snažily odolat ideologickým a ekonomickým tlakům především skrz vzdělání svých dětí⁶⁸, kdy je buď učili sami rodiče, nebo sehnali soukromého učitele.⁶⁹

3.1 Zvyšování počtu neúplných rodin 1950 - 1989

Ovdovění je historicky tradiční příčinou osamělého rodičovství. Tato příčina však postupně ztrácela oproti ostatním příčinám na významu. Způsobeno to bylo poklesem úmrtnosti a prodloužením pravděpodobnosti dožití, zejména však nárůstem rozvodovosti a později růstem počtu dětí, které se narodily mimo manželství.⁷⁰

Nárůst počtu neúplných rodin do poloviny 80. let zapříčiňovala především stále se zvyšující rozvodovost.⁷¹ Rozvod byl v Čechách jedinou možnou právní formou zániku manželství.⁷² Od 50. let se zvýšil nejen jejich počet, ale také podíl rozvedených manželství s nezletilými dětmi.⁷³ Hlavní příčinou vzniku neúplných rodin byl tedy rozvod. V druhé polovině 80. let se hlavní příčinou jejich vzniku stávalo narození dítěte osamělé matce.⁷⁴ Jak zde již ale bylo řečeno, ne všechna mimomanželská narození zákonitě znamenají osamělé rodičovství.⁷⁵

⁶⁸ Vzdělání představuje určitý kulturní kapitál. Rodiny do něho vkládají tím víc, čím je jejich kulturní kapitál významnější a čím větší je jeho relativní váha v poměru ekonomického kapitálu rodiny. Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 27.

⁶⁹ Srov. World Congress of Families II, The communist assault on the family, Dostupné z http://worldcongress.org/wcf2_spkrs/wcf2_freiova.htm [cit. 29. 10. 2015]

⁷⁰ Srov. Dudová, R., „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, 2005, 45 (4) s. 762. Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf [cit. 5. 9. 2015]

⁷¹ Srov. tamtéž, s. 762.

⁷² Srov. Štátná, A., *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2009, s. 38. http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf [cit. 27. 8. 2015]

⁷³ V roce 1950 bylo 50% rozvedených manželství s nezletilými dětmi, v roce 1962 to již bylo 70% a v roce 1989 72%. Srov. Dudová, R., „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, 2005, 45 (4) s. 762. Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf [cit. 5. 9. 2015]

⁷⁴ Od roku 1850 do roku 1979 byl podíl mimomanželsky narozených dětí asi 5%. Pomalý nárůst začal v 80. letech, v roce 1990 se zvýšil na 8,6%. Srov. Dudová, R., „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, 2005, 45 (4) s. 762. Dostupné z

Začátkem 50. let proběhlo zhruba 10 tisíců rozvodů ročně, k prvnímu vzestupu došlo v roce 1955 a k druhému po deseti letech v roce 1965. Poté se celkem pravidelně roční počty zvyšovaly.⁷⁶ Nárůst nebyl dán pouze změnou sociálního klimatu a právního řádu, ale také změnou ekonomickou, postupným nástupem žen do zaměstnání.⁷⁷ Absolutní počet rozvodů 20 tisíc byl poprvé překročen v roce 1969 a v roce 1984 byl překročen počet 30 tisíc. Růst rozvodovosti nebyl pravidelný v meziročních intervalech, byly zde roční a až dvou roční období, kdy došlo k poklesu. Ten však byl pravidelně pozdějším nárůstem kompenzován. Zcela plynule jejich počet rostl až do konce osmdesátých let. Jak je patrné z tabulky obr. č. 2.

Roky	1960-64	1965-69	1970-74	1975-79	1980-84	1985-89
roční průměr rozvodů	14 039	18 036	23 553	26 080	28 496	30 623
rozvody na 1000 obyvatel	1,45	1,83	2,38	2,56	2,76	2,96
úhrnná rozvodovost	17	22	28	30	33	36

Obr. č. 2: Rozvody v ČR od roku 1960 do roku 1989⁷⁸

Stoupající rozvodovost souvisela také s postupným nárůstem počtu dětí, které prožily rozvod svých rodičů. Podíl bezdětných rodičů se během let 1960 – 1990 téměř neměnil, jejich podíl na celkovém počtu rozvodů činil asi 30%. Zvyšoval se tak podíl rozvedených párů se dvěma dětmi.⁷⁹

Na jedno rozvádějící se manželství v 50. letech připadlo v průměru jedno nezletilé dítě. Na konci 80. let to již bylo 1,1 – 1,2 dítěte. Rozpad manželství tedy nepředstavoval výjimečnou událost ani u rodin s malými dětmi. Ovlivněno to bylo také vysokou intenzitou plodnosti v nízkém věku. Již v prvních letech manželství

http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf [cit. 5. 9. 2015]

⁷⁵ Srov. tamtéž, s. 762.

⁷⁶ Srov. Šťastná, A., *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2009, s. 38., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf [cit. 27. 8. 2015]

⁷⁷ Srov. Dudová, R., „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, 2005, 45 (4) s. 762., Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf [cit. 5. 9. 2015]

⁷⁸ Šťastná, A., *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2009, s. 38., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf [cit. 27. 8. 2015]

⁷⁹ Srov. tamtéž, s. 40.

měla většina mladých partnerů děti, kdy však zároveň dochází k prvním manželským krizím. Obecně je intenzita rozvodovosti nejvyšší po třech až pěti letech manželství.⁸⁰ V 60. letech k většině rozvodů docházelo během prvních pěti let manželství. Navrhovaly ho z větší části spíše ženy.⁸¹ Někteří zastávali názor, že právě zvyšující se zaměstnanost žen je důvodem rostoucího počtu rozvodů. Oproti tomu autoři Pávek a Marušák poukázali na to, že ekonomická zajištěnost žen umožnila zvyšující se počet rozvodů, nezpůsobila však nárůst samotných rozvrátů mezi partnery.⁸²

V 70. letech do manželství v Československu vstupovalo 97% svobodných žen a 95% mužů. Z toho vyplývá, že pouze 3% žen a 5% mužů zůstávalo svobodných po celý život. Vezmeme-li v úvahu, že v tom nejnižším odhadu byla populace tvořena 3% homosexuály, 3% mentálně retardovanými, 6% až 8% lidmi chronicky nemocnými nebo fyzicky handicapovanými, kteří do manželství často nevstupovali, je zřetelné, že sňatečnost přesáhla své limity. Důvodem byl společenský tlak. Do manželského svazku vstupovali také lidé, kteří neměli pro manželský život základní předpoklady. Jejich manželství se pochopitelně velmi často brzy rozpadala, vysoká sňatečnost tak zvyšovala míru rozvodovosti.⁸³

3.2 Přístupy k rodině v období komunistického režimu

Rodina je silně ovlivňována státem. Jestliže je stát deformovaný, vytváří deformované občany i deformované rodiny. Vnější hranice rodiny nejsou nedobytnou tvrzí, vždycky mají jistou propustnost. Jestliže je stát totalitní, snaží se proniknout do soukromí rodiny.⁸⁴ Čím víc je totalitní, tím více se o proniknutí snaží. Z rodiny se pak stává věc veřejná. V Sovětském svazu tlak ideologie nenapravitelně poškozoval morálku rodiny.⁸⁵

⁸⁰ Srov. tamtéž, s. 40.

⁸¹ Srov. Dějiny v pohodě, *Proměny rodiny ve 20. století*, Dostupné z <http://www.dejinyvpohode.cz/Articles/1373-2-Promeny+rodiny+ve+20+stoleti+.aspx> [cit. 11. 8. 2015]

⁸² Srov. Dudová, R., „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, 2005, 45 (4) s. 762. Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf [cit. 5. 9. 2015]

⁸³ Srov. Možný, I., *Sociologie rodiny*, Praha: Slon, 1999, s. 180.

⁸⁴ Rozejít se s myšlením jakéhokoli státu je dle Bourdieua obtížné, ale nutné. Protože stát proniká až do našich nejsoukromějších myšlenek. Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 71.

⁸⁵ Matoušek, O., *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, s. 33.

V 50. letech si komunistický režim uvědomoval nebezpečí, které pro něj rodina a loajalita vůči ní představovala. Tehdejší propaganda i praktická politika se zaměřovala na oslabení vztahu mezi rodiči a dětmi.⁸⁶ K tomuto účelu bylo používáno několik základních strategií. Za prvé se jednalo o přímé ideologické působení, například skrze dětské nebo mládežnické organizace. Dětská divadla dávala hry především původu sovětského, rodiče v nich často představovali nepřátelské nebo směšné postavy. Avšak i nepřímé metody sehrály svou roli. Mezi nepřímé metody patřilo kádrování a hodnocení dětí, které spočívalo na rodinném původu, z něho vycházela politická omezení při výběru středních a zvláště vysokých škol.⁸⁷ O budoucím povolání svých dětí dříve rozhodovali hlavně rodiče, a to zde přestává platit. Komunistická strana se snažila tuto jejich roli převzít. Dalším zásahem komunistického režimu byl masivní tlak na odchod žen, včetně matek s malými dětmi, z domácností do zaměstnání, k čemuž se blíže dostaneme v následující podkapitole.⁸⁸

V 60. letech se ukázalo, že instituce rodiny je životnější, než se v předchozím desetiletí předpokládalo, a tak se antirodinná rétorika zmírnila. Svou pozitivní roli sehrálo též publikování studií a diskuze o problémech, které měly děti bez pevného rodinného zázemí. Rovněž to bylo období, kdy došlo k obnově sociologie jako oboru. Rodina sice nebyla preferovaným tématem, ale práce na ni zaměřené se objevily. Protože docházelo k oslabení ideologického tlaku, tak se i v této oblasti, z hlediska předchozího období, začaly objevovat přístupy takřka heretické. Rodina již nebyla vnímána jako něco, co tu je jen proto, aby sloužila společnosti, ale že je tu také proto, aby naplňovala přirozenou lidskou potřebu po blízkých vztazích.⁸⁹

V 70. letech měla rodina naplňovat nejen individuální potřeby, ale hlavně potřeby společenské. Výchova nového socialistického člověka, který je přizpůsoben

⁸⁶ Docházelo i k tomu, že v případě, kdy rodiče nespolupracovali s režimem, mohlo jim být dítě odebráno. A dáno na převýchovu do jiné rodiny. Srov. Listář, *Násilné odebírání dětí*, 5. 6. 2007, Dostupné z http://www.listar.cz/2007/nasilne_odebirani_deti_20070605.htm [cit. 20. 11. 2015]

⁸⁷ Jednou z hlavních mocí státu je vytvářet moc a vnučovat občanům, především prostřednictvím školy, kategorie myšlení, které jsou aplikované na všechno na světě, včetně státu. Ve škole se z lidí dělají státní tvorové, tedy opory státu. Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 69.

⁸⁸ Srov. Hamplová, D., Horská, P., *Stručné poznámky o ideových přístupech k rodině v období socialismu*, In: *Česko – francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*, Ed. Mares, A., Horská, P., Praha: CERFES, 2001, s. 2. – 3., Dostupné z http://www.cerfes.cz/IMG/pdf/hamplova_2001_ideove_pristupy_rodina_socialismus.pdf [cit. 12. 9. 2015]

⁸⁹ Srov. tamtéž, s. 3 – 4.

životu ve společnosti, která má vyvlastněné výrobní prostředky, byla nejdůležitější společenskou „potřebou“. Cíl byl stejný jako v 50. letech, výchova socialistického člověka, akorát se odpustilo od výchovy kolektivní a přistoupilo se k výchově rodinné. V 70. letech již nikdo nepochyboval, že rodina je pro zdravý vývoj dítěte nepostradatelná.⁹⁰

V socialistické společnosti 70. a 80. let se značně rozšířil familiarismus, tj. stažení do soukromé sféry a orientace na rodinu. V české rodině nešlo nevidět, že místo výchovy „nového socialistického člověka“ se uchovávalo to, čemu marxisté říkaly individualismem obestřené způsoby života a že rodina reprodukuje a také produkuje nové podoby individualismu.⁹¹

3.3 Rodinná politika a státní podpora rodiny

Ústava z roku 1960 v socialistickém Československu říkala, že rodina, manželství a mateřství jsou pod ochranou státu a společnosti, společně pečují o rodinu tak, aby byla zdravým základem rozvoje mládeže. Zákon o rodině z roku 1963 tvrdil to, že základním článkem naší společnosti je rodina založená manželstvím, ta všestranně brání její zájmy. Skutečnost od zmíněných deklarací byla jiná.⁹²

Od druhé poloviny 20. století byla tehdejším státem uplatňovaná politika formulovaná jako pronatalitní. Jejím cílem bylo zvýšit porodnost. Vytvoření vysokých přírůstků obyvatelstva mělo být protikladem k populační stagnaci kapitalistických zemí a také perspektivní pracovní síly.⁹³ Když se komunistická strana v roce 1948 chopila moci, stanovila univerzální zaměstnanost žen jako důležitou část doktríny. Tato politika nebyla založena pouze na ideologii, že důstojnost osoby spočívá na pracovním uplatnění, ale také na přání mobilizovat ekonomické zdroje komunistického bloku v případě, že by vypukla třetí světová válka. V neposlední řadě se tím také snažili oslabit sociální význam rodiny, který byl

⁹⁰ Srov. tamtéž, s. 4.

⁹¹ Srov. tamtéž, s. 5.

⁹² Srov. Kučera, M., *Rodinná politika a její důsledky v socialistickém Československu*, In: Česko – francouzský dialog o dějinách evropské rodiny, Ed. Mares, A., Horská, P., Praha: CERFES, 2001, s. 2., Dostupné z http://www.cefres.cz/IMG/pdf/kucera_2001_rodinna_politika_demografie_csr.pdf [cit. 15. 9. 2015]

⁹³ Srov. Höhne, S., *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*, Praha: VÚPSV.v.v.i., 2008, s. 9., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf [cit. 28. 9. 2015]

považován za konkurenční k loajalitě strany. Výsledkem politického tlaku bylo, že velmi brzy až 97% žen bylo zaměstnáno téměř po celou dobu svého produktivního ekonomického života.⁹⁴ Stát tak podporoval vícedětné rodiny, zároveň však byla požadovaná vysoká zaměstnanost, která se týkala i žen s malými dětmi. K vyššímu zapojení žen do pracovní činnosti sloužila hesla jako - seberealizace, ekonomická nezávislost, využití kvalifikace - byly však spíše pouhou proklamací. Důvodem k nástupu do zaměstnání většiny a to i vdaných žen byla špatná sociálně ekonomická situace rodiny. Která byla důsledkem pomalého růstu mezd a jejich nivelizace.⁹⁵

Především do oblasti finanční, ale také i do sféry služeb, byla zaměřená vládou přijímaná pronatalitní opatření. Finanční pomoc rodinám s dětmi se v poválečných letech projevovала především ve zvyšování přídavků na děti, zohledňovalo se vyšší pořadí dítěte v rodině.⁹⁶ Před individuální mateřskou výchovou byla upřednostňována kolektivní péče. Také krátká mateřská dovolená, která byla 22 týdnů, nutila ženy k rychlému návratu do práce. Stát dotoval poplatky na děti v zařízeních jako jesle, školky, a družiny, přispíval na dětské oblečení, obuv a další potřeby pro děti. Koncem 60. let dětské psychologové varovali před negativními důsledky kolektivní péče o děti a zdůrazňovali význam péče o malé děti mateřské. Zapojení velkého počtu matek malých dětí začalo být ekonomicky problematické, kvůli časté absenci, kvůli starání se o nemocné dítě i výdaje na místa v jeslích se stávaly poměrně dost nákladné.⁹⁷

Počátkem 70. let bylo zavedeno několik nástrojů na podporu rodiny. Ještě v roce 1968 byla prodloužena mateřská dovolená na 26 týdnů⁹⁸, jestliže se jednalo o osamělé matky, mohly zůstat doma s dítětem 35 týdnů. Od roku 1969 si žena navíc mohla požádat o dvouletou neplacenou dovolenou.⁹⁹ Byla zvýšena podpora při narození dítěte v roce 1968 na 1000 Kč, v roce 1972 byla tato podpora zvednuta na 2000 Kč. Navýšeny byly také přídavky na děti, především na druhé dítě a další po něm následující. Od roku 1971 se začal vyplácet mateřský příspěvek ženám, které se

⁹⁴ Srov. Adams, B., *Handbook of Word families*, Thousand Oaks: Sage Publications, 2005, s. 248.

⁹⁵ Srov. Höhne, S., *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*, Praha: VÚPSV.v.v.i., 2008, s. 9., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf [cit. 28. 9. 2015]

⁹⁶ Srov. tamtéž, s. 9.

⁹⁷ Srov. tamtéž, s. 9.

⁹⁸ Srov. tamtéž, s. 9.

⁹⁹ Srov. Rámišová, Š., *Podporované, či opovrhované*, Paměť a dějiny, 2013, roč. 7., č. 4., s. 45., Dostupné z <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1304/040-047.pdf> [cit. 29. 9. 2015]

staraly o dítě do dvou let věku a o další dítě nebo o děti do školního věku.¹⁰⁰ Tento příspěvek se tedy vyplácel až na druhé dítě, osamělé matky ho dostaly už na dítě první. Po mateřské dovolené měl zaměstnavatel povinnost vrátit ženu na původní pracovní pozici, v zásadě byla tedy nevyvoditelná. Pokud byla žena přeřazena na práci s nižším výdělkem, a to v době těhotenství nebo jestliže měla dítě mladší devíti měsíců, byl jí po celou dobu, kdy ta situace trvala, vyplácen vyrovnávací příspěvek, který byl poskytován od roku 1966. Výše příspěvku byla stanovena jako rozdíl mezi příjmem dřívějším a současným. Když žena pečovala o jedno dítě, dostávala každý měsíc do dvou let dítěte mateřský příspěvek 500Kčs, u dvou dětí to činilo 800Kčs a u tří a více dětí to bylo 1200Kčs.¹⁰¹ Nárok na mateřský příspěvek mohl být ženě přiznán nebo zamítnut podle zákona o mateřském příspěvku.¹⁰² Od počátku roku 1973 byly stanoveny dětské přídatky na 90Kčs při jednom dítěti. Od roku 1980 došlo k vlně úprav, příspěvky byly zvýšeny.¹⁰³ Zákon upravoval také výši daně. Pamatoval na rozvedené, vdovy, vdovce i svobodné matky. Pokud tito lidé živili alespoň jedno dítě, tak se jim pro účely stanovení daně počítala jedna osoba navíc.¹⁰⁴ V případě, že děti vychovávali manželé, zákon automaticky předpokládal, že sleva na dani čerpá otec, paušálně jednu vyživovanou osobu přiznával matce. To se dalo změnit žádostí na okresní finanční správu.¹⁰⁵ Poplatníkům, kteří neměli žádnou vyživovací povinnost nebo vyživovali jen jednu osobu, se daň o 60% zvyšovala. Přídatky na děti však postupně přestávaly reflektovat skutečné náklady, a tak se staly

¹⁰⁰ Srov. Höhne, S., *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*, Praha: VÚPSV.v.v.i., 2008, s. 9., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf [cit. 28. 9. 2015]

¹⁰¹ Příspěvek do dvou let věku dítěte vcelku využívalo 78,4% že v ČSSR. Srov. Rámišová, Š., *Podporované, či opovrhované*, Paměť a dějiny, 2013, roč. 7., č. 4., s. 45 Dostupné z <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1304/040-047.pdf> [cit. 29. 9. 2015]

¹⁰² Účelem zákona 154/1969 Sb. bylo v zájmu zlepšení populačního vývoje ženám poskytnout mateřský příspěvek v období, kdy pečují o dítě a nemají příjem z pracovní činnosti. Srov. epravo.cz, Zákon ze dne 18. 12. 1969, Dostupné z <http://www.epravo.cz/vyhledavani-asp/?Id=31542&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [cit. 1. 11. 2015]

¹⁰³ Na jedno dítě stát přispíval 140Kčs, na dvě děti 530Kčs, na tři děti 1030Kčs, na čtyři 1480Kčs a na každé další dítě rodina dostala o 290Kčs více. Srov. Rámišová, Š., *Podporované, či opovrhované*, Paměť a dějiny, 2013, roč. 7., č. 4., s. 45 Dostupné z <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1304/040-047.pdf> [cit. 29. 9. 2015]

¹⁰⁴ Jestliže poplatník vyživoval tři osoby, snižovala se mu daň o30%, v případě vyživování čtyř osob se mu daň snížila o 50%, a pokud se jednalo o pět a více vyživovaných osob, tak sleva na dani byla 70%. Srov. tamtéž, s. 45.

¹⁰⁵ Srov. tamtéž, s. 45.

spíše podporou pro nízkopříjmové rodiny.¹⁰⁶ Kromě široké škály sociálních přídavků, stát poskytoval různé dotace a slevy na dopravu nebo stravování ve školních zařízeních, hradil tak de facto asi polovinu nákladů na děti.¹⁰⁷ Došlo také k rozšiřování jeslí, mateřských škol i školních družin, to si vyžadovalo vysokou zaměstnanost žen.¹⁰⁸

V roce 1971 se obnovila po dlouhou dobu stagnující výstavba bytů¹⁰⁹, tehdy v ČR chybělo více než 200 tisíc bytů, především pro mladá manželství.¹¹⁰ Od roku 1973 stát začal poskytovat výhodné půjčky se státním příspěvkem pro novomanžele. Půjčka sloužila na pořízení i vybavení bytu, kdy si z ní manželé mohli odepsat část splátky při narození dítěte.¹¹¹ Můžeme říci, že 70. léta byla u nás pro existenci rodiny obdobím příznivých podmínek, ačkoli vynucené vnějšími politickými okolnostmi¹¹², ale výhodné zejména v péči o děti.¹¹³

Státní politika byla tedy uplatňovaná především v zájmu vysoké zaměstnanosti žen, měla prorodinný charakter. Promítala se v demografickém chování, a to především u mladé generace například: nízký věk při vstupu do manželství, baby boom, který proběhl v 70. letech a další. Přitom životní podmínky

¹⁰⁶ Srov. Hohne, S., *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*, Praha: VÚPSV.v.v.i., 2008, s. 9., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf [cit. 28. 9. 2015]

¹⁰⁷ Srov. Rámišová, Š., *Podporované, či opovrhované*, Paměť a dějiny, 2013, roč. 7., č. 4., s. 45., Dostupné z <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1304/040-047.pdf> [cit. 29. 9. 2015]

¹⁰⁸ Srov. Höhne, S., *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*, Praha: VÚPSV.v.v.i., 2008, s. 9., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf [cit. 28. 9. 2015]

¹⁰⁹ Srov. tamtéž, s. 9.

¹¹⁰ Srov. Kučera, M., *Rodinná politika a její důsledky v socialistickém Československu*, In: Česko – francouzský dialog o dějinách evropské rodiny, Ed. Mares, A., Horská, P., Praha: CERFES, 2001, s. 3., Dostupné z http://www.cefres.cz/IMG/pdf/kucera_2001_rodinna_politika_demografie_csr.pdf [cit. 30. 9. 2015]

¹¹¹ Srov. Höhne, S., *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*, Praha: VÚPSV.v.v.i., 2008, s. 9 - 10., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf [cit. 28. 9. 2015]

¹¹² Stát vykonává spoustu aktů, kterými nastoluje rodinnou identitu jako jeden z nejmocnějších principů percepce sociálního světa a jednu z nejskutečnějších sociálních jednotek. Opozice mezi veřejným a soukromým ve skutečnosti zakrývá, do jaké míry je přítomné ve veřejné v soukromém. V privacy lze daleko radikálněji ukázat sociální dějiny procesu státní institucionalizace rodiny. Právnicko – politickou prací se ze soukromého stala veřejná záležitost. Náš pohled na domácí věci ovlivňuje pohled veřejný, ve smyslu zákona. A na aktech veřejných například bytové politice nebo politice rodinné, dokonce závisí i nejsoukromější chování. Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 102 – 103.

¹¹³ Srov. Kučera, M., *Rodinná politika a její důsledky v socialistickém Československu*, In: Česko – francouzský dialog o dějinách evropské rodiny, Ed. Mares, A., Horská, P., Praha: CERFES, 2001, s. 6., Dostupné z http://www.cefres.cz/IMG/pdf/kucera_2001_rodinna_politika_demografie_csr.pdf [cit. 30. 9. 2015]

rodin s dětmi zůstávaly relativně stabilní. Výraznou změnu znamenal politický a ekonomický převrat na přelomu 80. a 90. let. Poznamenáno bylo především rodinné chování mladých lidí. Seberealizace byla totiž dříve vnímaná především jen v rámci rodiny, nově se začala rozvíjet v různých oblastech života jako je vzdělání, cestování, zaměstnání a jiné.¹¹⁴

3.3.1 Rozvod manželství

Řada důsledků, především posuzování charakteru konsenzu při vzniku manželství, stejně jako nemožnost zrušení svazku bez zkoumání příčin, se odvozovala od toho, že komunistická právní doktrína odmítala pojímat manželství jako smluvní vztah. Manželství a jeho hospodářský, sociální i společenský rozměr bylo vyzdvihováno do popředí. Jako základní sociální jednotka lidově demokratického socialistického zřízení byla prezentována rodina. Ideologické stanovisko se odráželo také v postoji k manželským povinnostem, také k selhání při snaze udržet manželství a rodinu.¹¹⁵

Značně ambivalentní byl, však doktrinální postoj k rozvodu manželství. Na jednu stranu byl zjednodušen rozvod, hlavně pro ženu. Na druhou stranu komunistická ideologie nahlížela na rozpad manželství negativně. Označovala jej za selhání vůči druhému manželovi, ale také za selhání vůči celé společnosti. Manželství bylo především chápáno jako závazek ke společnosti. Formálně deklarovanou funkcí manželství bylo zplodit a vychovat děti. Pokud došlo k porušení toho závazku, bylo to považováno za zavrženíhodné a odporující socialistické morálce. V tomto světle byla také legislativou nastavena kritéria, podle nichž o rozvodu manželství rozhodoval soud. Důsledkem toho se stal rozvod obtížným.¹¹⁶

Hlavním kritériem při posuzování ukončení manželství se stal trvalý a hluboký rozvrat manželství. Vzhledem k tomu, že zákon o právu rodinném ani novela nevymezovala pojem „hluboký rozvrat“. Musel být tento pojem definován jak judikaturou, tak doktrínou. Například učebnice občanského práva ho vymezila jako stav, kdy manželství neplní svou společenskou funkci z hlediska společenských

¹¹⁴ Srov. Höhne, S., *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*, Praha: VÚPSV.v.v.i., 2008, s. 10., Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf [cit. 28. 9. 2015]

¹¹⁵ Srov. Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu*, Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 467.

¹¹⁶ Srov. tamtéž, s. 467.

zájmů. Soud se však musel zabývat poměrem mezi manželi hlouběji, zkoumat hodnocení z pohledu celospolečenských hodnot a hledat příčinu rozvratu.¹¹⁷

Důvodem k rozvodu mohla být manželská nevěra (jak ze strany muže, tak i ženy), hrubé zacházení, odsouzení pro trestný čin, neplodnost ženy, duševní choroba nebo kvůli odlišnosti politických názorů. V otázkách rozvodu bylo politické smýšlení manželů ve svých důsledcích stejně významným faktorem stejně jako v dalších odvětví práva.¹¹⁸

Narušování manželského páru bylo chápáno jako porušení socialistické morálky. Proto soud musel, spolu se schválením rozvodu, rozhodnout o vině na rozvratu manželství. Toto ustanovení mělo působit výchovně, také však mělo hmotněprávní dopady. Ten, jenž byl výrokem označen za viníka, mohl na žádost druhého, tedy nevinného manžela buď přijít o všechny majetek, nebo mu mohl být přiměřeně snížen. Nevinný z páru mohl od druhého manžela, na základě jeho majetkových a výdělečných schopností, žádat úhradu osobních potřeb, jestliže nebyl sám schopen si je uhradit.¹¹⁹

Primární účinek měla však vina manžela na zániku manželství především ve vztahu k aktivní legitimaci k návrhu na rozvod manželství. O rozvod, podle zákona o právu rodinném v ustanovení §30 odst. 2, mohl žádat ten manžel, který rozvod nezavinil. Viník rozvodu mohl žádat o rozvod pouze se souhlasem druhého z páru. Tedy vina na neúspěchu manželství měla být konstatována při vynesení rozhodnutí o ukončení manželství, ale také byla důležitá pro účely procesního postupu. Takové žádosti o rozvod, kde nevinný manžel s rozvodem nesouhlasil, soud musel zamítnout. Neprovinilý manžel mohl až do skončení pravomocného řízení svůj souhlas zrušit, i přes jeho souhlas soud musel zkoumat, zda je rozvrat hluboký, trvalý a jeho příčinu. V mezích povinnosti zjišťování materiální pravdy mohl soud, při oboustranném souhlasu, zvolit režim zjednodušeného dokazování a omezit se pouze samotných manželů. Vinni mohli být i oba nebo ani jeden z manželů, například když byl rozvod způsoben duševní chorobou nebo neplodností, rozvod byl tedy způsoben objektivními příčinami. Nebo v tom případě, kdy žádost podali oba.¹²⁰

¹¹⁷ Srov. tamtéž, s. 467 – 468.

¹¹⁸ Srov. tamtéž, s. 468.

¹¹⁹ Srov. tamtéž, s. 468 – 469.

¹²⁰ Srov. tamtéž, s. 469.

Zákon o rodině přinesl změnu v tomto ohledu, soud již neměl povinnost vynášet v souvislosti s rozhodnutím o rozvodu také výrok o vině. Kritérium o vině bylo opuštěno plošně a projevilo se např. v nároku na výživné. Soud tedy stále povinen zjišťovat příčiny rozvratu manželství a v odůvodnění rozhodnutí je uvést.¹²¹

Především charakter morálního pokárání, které mělo na označeného manžela ovlivnit hlavně společensky, měl mít ve své podstatě veřejný výrok o vině. Dobou jurisprudencí byl tento rozměr deklarované viny velmi kritizován. Poukázáno bylo také na to, že dochází k narůstajícímu fenoménu tzv. mrtvých manželství, která vznikala tím, když byl rozvod zakázán z důvodu nesouhlasu nevinného manžela. Manželé tedy nebyli rozvedeni, ale jejich manželství bylo nefunkční, nežili spolu, často měli i jiné partnery. Tomu se snažilo zamezit zákonné opatření č. 61/1955 Sb., novelizovalo zákon o právu rodinném, umožnilo, aby i přes nesouhlas nevinného manžela bylo manželství rozvedeno. Bylo to však ve výjimečných případech za předpokladu, že manželé spolu dlouhou dobu nežili a bylo to se zájmy společnosti v souladu. Přihlíženo však bylo i k bytové krizi, kdy manželé byli nuceni spolu žít pod jednou střechou, takovými případy se musel soud zabývat do hloubky.¹²²

Nový model manželství, i přes původní předpoklad, že povede ke snížení rozvodovosti, k jejímu snížení nevedl. Stejně tak stanovisko, že odmítnutím rozvodu se manželé sblíží, se ukázalo lichým.¹²³ Nárůst rozvodů, který započal v Československu v 50. letech 20. století, nebyl zapříčiněn pouze změnou právního řádu a sociálního klimatu, ale také změnou ekonomickou, tedy postupným nástupem žen do zaměstnání. Od roku 1958 dokonce narůstal počet žen, jež navrhovaly rozvod.¹²⁴

¹²¹ Srov. tamtéž, s. 469.

¹²² Srov. tamtéž, s. 470.

¹²³ Srov. tamtéž, s. 470.

¹²⁴ Srov. Dudová, R., „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, 2005, 45 (4) s. 762., Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1ae8bc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf [cit. 1. 10. 2015]

3.3.2 Život svobodné matky

Stát nemohl opomíjet ani osamělé rodiče, respektive hlavně matky, jak ty rozvedené, ovdovělé, ale také neprovdané. Všechny ty, které se rozhodly starat z jakéhokoliv důvodu o své děti bez otce.¹²⁵

V polovině 70. let došlo k tzv. „baby boomu“, tedy k prudkému stoupení populační křivky. Příčinou tohoto boomu bylo několik, jednou z nich byl přístup propopulační politiky. Většina legislativních změn vycházela z let šedesátých, některé se však začaly projevovat až později. Dalším příčinou byla také silná poválečná generace, která dospěla do reprodukčního věku. I samotné normalizační období ovlivnilo soukromý, rodinný život lidí, ti se do něho začali uzavírat.¹²⁶

Ačkoli, jak zde již bylo zmíněno, se s neúplnou rodinnou setkáváme odnepaměti, v tomto období to bylo čím dál častěji. Skoro každé čtvrté manželství si po několika letech vyslechlo rozsudek jménem republiky o jeho zrušení. V rámci předsudků se dítě do péče mužům dávalo výjimečně, přibývalo tak osamělých matek. Žena s dítětem, která byla rozvedená, stála v očích lidí na společenském žebříčku mnohem výš než matka svobodná. Přitom na počátku 70. let bylo 56% narozených dětí v Českých zemích počato v mimomanželském nebo předmanželském vztahu. Nejčastějším důvodem k svatbě se stávalo početí potomka, také společnost vyvíjela silný tlak na mladé páry, aby se vzaly.¹²⁷

Protože osamělých matek přibývalo, stát byl nucen reagovat. Začal se o ně a jejich děti více starat a přiznávat jim řady výhod a příplatků.¹²⁸ Přesto však musely pracovat, jejich pracovní aktivita měla zásadní význam pro životní úroveň jejich rodin. Matky, které v čele rodiny stály bez muže, měly podstatně větší zájem o přesčasovou práci, v porovnání s matkami žijící s partnerem. Některé, především mladé osamělé matky, se zpravidla vracely do domácnosti svých rodičů, kde je čekala pomoc, ať už hmotná nebo pomoc s hlídáním dítěte.¹²⁹

¹²⁵ Srov. Rámišová, Š., *Podporované, či opovrhované*, Paměť a dějiny, 2013, roč. 7., č. 4., s. 40., Dostupné z <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1304/040-047.pdf> [cit. 27. 9. 2015]

¹²⁶ Srov. tamtéž, s. 40.

¹²⁷ Srov. tamtéž, s. 41.

¹²⁸ Srov. tamtéž, s. 41.

¹²⁹ Srov. Dudová, R., „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, 2005, 45 (4) s. 763 – 764., Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf [cit. 1. 10. 2015]

Roku 1965 byl zřízen v Ostravě první domov pro matky s dětmi. Od 70. let narůstaly příplatky pro svobodné matky, až bylo z finančního hlediska výhodnější neprovdát se, taková žena však narážela na předsudky okolí. Stereotypním standardním průběhem bylo, když se mladá žena zamilovala, pak vdala, a teprve potom počala potomka. Pokud to některá žena vzala z druhého konce, hned byla společensky degradována.¹³⁰ Na maloměstě byl společenský tlak o něco větší než ve velkých městech.¹³¹

Na konci 20. století jsou Češi k případům, kdy se žena rozhodne mít dítě s tím, že ho bude vychovávat sama bez muže, tolerantnější. Klesá podíl lidí, kteří věří, že jeden rodič nemůže vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče. Roste tudíž i akceptace mimomanželské plodnosti.¹³²

3.4 Změny po roce 1989

Po roce 1989 se země bývalého východního bloku, do kterého tedy patřila i Česká republika, od většiny západoevropských zemí liší vysokou sňatečností. Zároveň jsou v tomto ohledu blízké zemím, které mají výraznou katolickou tradici. Od nich se však odlišují vysokou rozvodovostí.¹³³

Růst počtů rozvodů se zastavil a ustálil skoro po celá 90. léta na vysoké úrovni zhruba 30 tisíc rozvedených manželství za rok. Trend mírného růstu rozvodovosti byl přerušen v roce 1999. Důvodem poklesu rozvodů byla legislativní změna.¹³⁴ Rozvod s nezletilými dětmi se stal oproti minulosti obtížnější. Avšak postupně s tím, jak soudci zaváděli novou legislativu do praxe, se počty rozvodů začaly opět poměrně rychle navyšovat. Vzestup rozvodovosti byl tedy v letech 1999

¹³⁰ Ačkoli můžeme rodinu považovat za samozřejmou, k tomu aby existovala, se musí spojit určité sociální podmínky. Ty nejsou univerzální, a ani se nevyskytují stejnou měrou u každého. Rodina je ve své legitimní definici výsadou, jež se ustavila jako všeobecná norma. Je výsadou symbolickou, protože být v normě přináší symbolické výhody normálnosti. Ti kdo mají rodinu odpovídající pravidlům, mohou požadovat od ostatních to samé a nemusí si klást otázku, zda k tomu, co univerzálně požadují, jsou také univerzálně existující podmínky. Srov. Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 99.

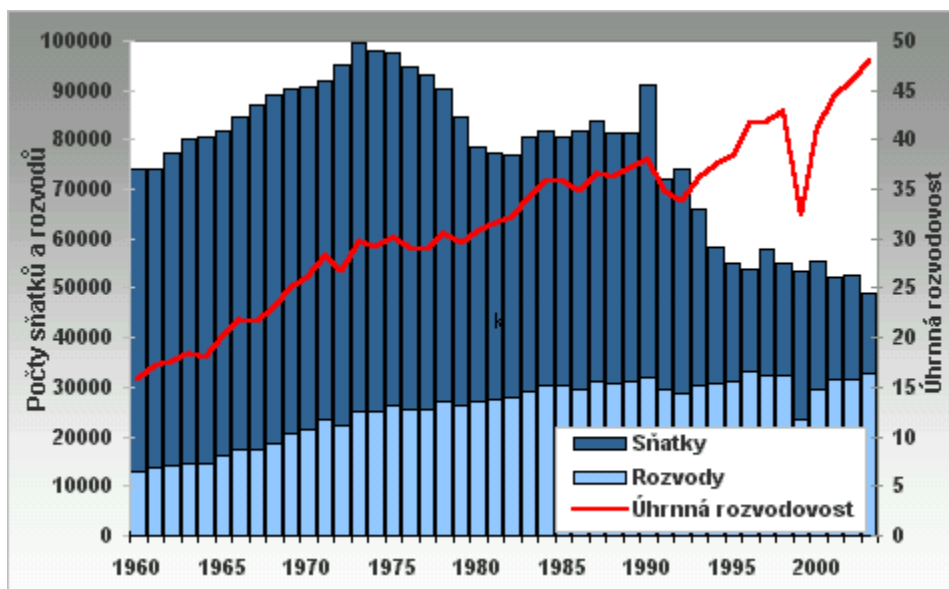
¹³¹ Srov. Rámišová, Š., *Podporované, či opovrhované*, Paměť a dějiny, 2013, roč. 7., č. 4., s. 41 - 46., Dostupné z <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1304/040-047.pdf> [cit. 27. 9. 2015]

¹³² Srov. Hamplová, D., *Děti na psí knížku*, Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2007, s. 47.

¹³³ Srov. Tuček, M., *Česká rodina v transformaci*, Praha: Sociologický ústav, 1998, s. 31., Dostupné z http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/152_98-3wptext.pdf [cit. 3. 10. 2015]

¹³⁴ Novela zákona o rodině č. 91/1998 Sb., s účinností od 1. srpna 1998, upraveny byly podmínky, za kterých podmínek může být rozvod proveden. Srov. Šťastná, A., *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2009, s. 38. Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf [cit. 5. 10. 2015]

– 2000 přerušen pouze dočasně. Pomocí ukazatele úhrnné rozvodovosti lze nejpřesněji popsat úroveň rozvodovosti viz obr. č. 3. Graf udává podíl rozvedených z původně uzavřených manželství, je odvozen z ukazatelů rozvodovosti původních sňatkových kohort.¹³⁵

Obr. č. 3: Počty sňatků, rozvodů a úhrnná rozvodovost na území dnešní ČR od roku 1960¹³⁶

Zastoupení rozvodů manželů s nezletilými dětmi se v 90. letech mírně snižovalo ve prospěch rozvodů párů, které děti neměli. Od roku 1996 přibývaly rozvody u mladých i starších manželství bez dětí, naopak kles počet rozvodů manželů s nezletilými dětmi a mladých vdaných žen, které narození prvního dítěte odkládaly. Po roce 2000 byl zaznamenán mírný pokles, podíl se však pohybuje zhruba okolo 60%, naopak nárůst rozvodů byl zaznamenán u bezdětných párů.¹³⁷

V 90. letech v české společnosti došlo také k nárůstu počtu dětí narozených mimo manželství. Tento jev je vysvětlován zpravidla dvěma důvody, a to hodnotovými a ekonomickými. První chápe nárůst nemanželské plodnosti jako

¹³⁵ Srov. tamtéž, s. 38 - 39.

¹³⁶ Demografie, Historie, Dostupné z http://www.demografie.info/?cz_rozvodhistorie= [cit. 6. 10. 2015]

¹³⁷ V roce 1998 z celkového počtu rozvedených manželů bylo téměř 67% s nezletilými dětmi, tedy více než 32 tisíc dětí bylo odloučeno od jednoho z rodičů. V roce 1999, kdy po celou dobu již platily změny v legislativě, bylo skoro 60% ze všech rozvedených párů s dětmi, nad 64% podíl stoupl hned v následujícím roce. Srov. Šťastná, A., *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2009, s. 40. Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf [cit. 5. 10. 2015]

projev změny hodnot a následek rostoucího individualismu. Nárůst počtu dětí, které se narodily párům, jež nevstoupily do manželství, je spojován se zvyšující se oblibou nesezdané soužití. Které se stalo typické především pro mladé vzdělané lidi a ekonomicky nezávislé ženy. Druhý zdůrazňuje vliv ekonomických faktorů na rodinné chování. Spojuje růst mimomanželské plodnosti a pokles sňatečnosti s růstem ekonomických potíží některých ekonomických skupin a nejistotou na trhu práce.¹³⁸

Změny po roce 1989 se dotkly také postavení neúplných rodin. Osamělé matky se začaly setkávat se stereotypy, podle kterých nemohly být kvalitním zaměstnancem, jestliže se sama staraly o malé děti. To bylo způsobeno proměnou ekonomiky z centrálně plánované na tržní. Státní politikou již nebyly příliš podporovány v pracovní aktivitě. Spíše naopak došlo ke zhoršení podmínek pro kombinaci rodinného a pracovního života. Vznikající konkurenční pracovní trh, mizející místa v jeslích a školkách omezovalo osamělé matky najít práci za příjem, který by jí odpovídal. Zároveň se však zvyšovaly ceny, tudíž i náklady na výchovu dětí byly vyšší. Výzkum z VÚPS z roku 1995 potvrdil, že neúplné rodiny jsou v tvořícím se konkurenčním prostředí handicapovány horší možností uplatnění na pracovním trhu.¹³⁹

¹³⁸ Srov. Chaloupková, J., *Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?* Data a výzkum – SDA Info, 2007, roč. 1, č. 2, s. 128. Dostupné z http://dav.soc.cas.cz/uploads/b02dcec0588cdce9d13390919ff7051ba2ccbe5e_DaV0702_p127_140.pdf [cit. 25. 10. 2015]

¹³⁹ Srov. Dudová, R., „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, 2005, 45 (4) s. 764., Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf [cit. 23. 10. 2015]

Závěr

K zobecnění chápání rodiny jako manželského páru s dětmi došlo až po průmyslové revoluci. Před tím se pod tímto pojmem skrývala širší rodina, tedy všichni, kteří spolu bydleli, hospodařili a podléhali jedné autoritě. To si alespoň mysleli někteří historikové. Naopak z Lasettova výzkumu záznamů ze sčítání lidu v Anglii za období od 16. až do 19. století bylo dokázáno, že domácnosti byly malé a pro jiná tvrzení neexistoval přesvědčivý důkaz. Možný, který se také opíral o Lasettův výzkum, tvrdil, že postmoderní rodina se odlišuje hlavně nízkou závislostí dětí na rodičích a nestálost partnerských vztahů. Rodina se tedy změnila především v závislosti svých členů než ve velikosti.

Důvody vzniku neúplných rodin se v 2. polovině 20. století změnily. Dříve její hlavní příčinou byla smrt jednoho z rodičů. V průběhu 1. poloviny 20. století došlo k poklesu úmrtnosti, to se odrazilo na snižujícím se počtu neúplných rodin. V druhé polovině došlo k jejich opětovnému nárůstu, hlavním důvodem byl rozvod. V Československu byl legalizován roku 1919, všeobecně přijímaným se však stal až v období komunismu. Od 50. let až do 80. let byl tedy hlavní příčinou vzniku neúplné rodiny. V 80. a 90. letech se zvýšil počet dětí, které se narodily mimo manželství. V tomto období se tak proměňuje hlavní příčina. Už jí není rozvod, ale mimomanželská plodnost. Nezapomeňme však na to, že narození dítěte mimo manželství nemuselo zákonitě znamenat osamělé rodičovství.

Začátkem 50. let došlo zhruba k deseti tisícům rozvodů za rok. K nárůstu došlo v roce 1955 a pak roku 1965, poté se roční počty celkem konstantě zvyšovaly. Dvacet tisíc rozvodů za rok bylo překročeno roku 1969, po 15 letech bylo překročeno třicet tisíc rozvodů ročně. Podíl rozvodů bezdětných párů se od 60. do 90. let téměř neměnil, zvyšoval se však počet rozvedených manželství s dětmi. Téměř po celá 90. léta se každý rok rozvedlo třicet tisíc párů. Koncem 20. století došlo k poklesu, ten byl zapříčiněn legislativní změnou. Poté, co se soudci naučili s novou legislativou pracovat, se počty začaly opět poměrně rychle navyšovat. Došlo k poklesu rozvodů párů s dětmi. Poklesla však také sňatečnost a stoupl počet dětí narozených mimo manželství.

Rodina je silně ovlivňovaná státem. To jsme prokázali rozborem rodinné politiky a přístupu k rodině komunistického režimu v Čechách. Komunistický režim

se snažil rodinu oslabit skrz narušení vztahu mezi rodiči a jejich dětmi. Stát přebíral určité role, které před tím zastávali rodiče. V 60. letech se antirodinná rétorika zmírnila. Došlo k uvědomění si důležitosti významu rodiny, která naplňuje přirozenou lidskou podstatu po blízkých vztazích. Předtím byla vnímána jako něco, co slouží pouze společnosti. Přesto hlavní funkcí rodiny byla výchova socialistického člověka. Politika komunistické strany zasáhla rodinu také tím, že odvedla matky malých dětí do zaměstnání, upřednostňována byla kolektivní péče. Počátkem 70. let stát zavedl několik nástrojů na podporu rodiny a to finanční podporu a prodloužení mateřské dovolené. Nezapomnělo se ani na osamělé rodiče, přibývalo především osamělých matek, stát byl nucen reagovat, přiznal jim řady výhod a příplatků. I přes finanční pomoc státu se musely ještě vypořádat s předsudky okolí. Stát ovlivňoval rodiny také bytovou politikou, pár musel být v manželství, aby měl nárok na získání bytu. Tím se stát snažil zvýšit sňatečnost. Dle teorie Pierra Bourdieu stát upřednostňuje určitou formu rodinného uspořádání, tudíž podporuje ty, kteří se dokáží přizpůsobit.

Jako hlavní cíl práce jsme si stanovili proměny rodinného uspořádání, ústící v osamělé rodičovství a důvodů růstu počtu neúplných rodin v 2. polovině 20. století. Některé proměny a důvody jsme si tu již uvedli, co jsme však ještě nezmínili, ačkoli to rodinu velmi ovlivnilo, je proces individualizace. Cílem se stala jednotlivá individua, která ji tvořila. Nové formy rodinného uspořádání se staly znakem procesu individualizace životních drah. To vedlo právě i k legislativním změnám, mezi které patřilo usnadnění rozvodu. Individualizace nemusí být vůči rodině chápána v negativní konotaci, podle Iva Možného naopak může vést k jejímu znovu upevnění a uvědomění si její potřeby.

Protože jsme se opírali o Pierre Bourdieu, musíme také shrnout jeho myšlenky a teorii ve vztahu k danému tématu. Zjistili jsme, že k soudržnosti rodiny je potřeba duch rodiny, který jsme si vysvětlili jako lásku, emoce, rodinné cítění. Je jasné, že v případě rozpadu je duch rodiny ohrožen. Rodina poskytuje člověku, především dítěti, prostřednictvím socializace a akulturace sociální pole a habitus. V průběhu dospívání, kdy člověk postupně okupuje více sociálních pozic, se jeho habitus proměňuje. Rodina je však první sociální jednotka, se kterou se člověk setkává. Jak jsme uvedli ve druhé kapitole, jestliže se člověk narodil nebo vyrostl v neúplné rodině, ovlivnilo to jeho habitus a zvýšila se tak pravděpodobnost jeho vlastního

rozvodu. Vzdělání spadá pod kulturní kapitál. Zjistili jsme, že se zvyšujícím se vzděláním u žen v průběhu 2. poloviny 20. století, stoupá počet rozvodů, tedy když žena měla k dispozici tento druh kapitálu, pravděpodobnost rozvodu se zvyšovala. Stejně je to s kapitálem ekonomickým.

Shrnuli jsme, o čem práce pojednávala. Nyní je na místě říci, že rodina je univerzálním jevem, ačkoli se její podoby mohou lišit, najdeme ji všude napříč světy i časem. Již to je dobrým argumentem, proč by se jí transkulturní komunikace měla zabývat. Přínosem práce ve vztahu k oboru je především propojení proměny rodiny s komunistickým režimem a z toho plynoucí důsledky.

Použité zdroje

Literatura

- Adams, B., *Handbook of Word families*, Thousand Oaks: Sage Publications, 2005
- Bobek, M., Molek, P., Šimiček, V., *Komunistické právo v Československu*, Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009
- Bourdieu, P., *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998
- Dornbusch, S., Strober, M., *Feminism children and the new families*, New York: Guilford Press, 1988
- Goody, J., *Proměny rodiny*, Praha: Lidové noviny, 2000
- Hamplová, D., *Děti na psí knížku*, Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2007
- Hintnaus, L., *Člověk a rodina*, České Budějovice:JU ZF, 1998
- Jandourek, J., *Úvod do sociologie*, Praha: Portál, 2003
- Janiš, K., Loudová, I., *Vybraná témata z teorie výchovy*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2011
- Lovasová, L., *Rodinné vztahy*, Praha: Agama, 2006
- Márová Z., Radvanová S., Matějček Z., *Výchova dětí v neúplné rodině*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975
- Matoušek, O., *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1997
- Matoušek, O., *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2003
- Možný, I., *Moderní rodina*, Brno: Blok, 1990
- Možný, I., *Sociologie rodiny*, Praha: Slon, 1999
- Možný, I., *Rodina a společnost*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006
- Sobotková, I., *Psychologie rodiny*, Praha: Portál, 2001

Online dokumenty

- AntropoWebzin, Základní koncepty Pierra Bourdieu, Dostupné z <http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>
- Biograf, Pierre Bourdieu, Dostupné z <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v2707>
- CIC, Kodex kanonického práva, Dostupné z http://pmr.op.cz/upload/varia/KODEX_KANONICKEHO_PRAVA_1983.pdf
- Demografie, Analýza, 12. 1. 2007, Dostupné z http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=430
- Demografie, Historie, Dostupné z http://www.demografie.info/?cz_rozvodhistorie=
- Dějiny v pohodě, Proměny rodiny ve 20. století, Dostupné z <http://www.dejinyvpohode.cz/Articles/1373-2-Promeny+rodiny+ve+20+stoleti+.aspx>
- Dudová, R., „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, 2005, 45 (4), Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_du_dova.pdf
- Dudová R, Vohlídalová, M., *Rodina a rodičovství v individualizované společnosti, Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2005, roč. 6, Dostupné z http://www.genderonline.cz/uploads/19e1c1e62eb03a1cdae73d9d7b574a41a0cc1054_rodina-a-rodicovstvi-v-individualizovane-spolecnosti.PDF
- e-polis, Rodina, manželství a kohabítace, 14. 7. 2005, Dostupné z <http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/106-rodina-manzelstvi-a-kohabitate.html>
- epravo.cz, Zákon ze dne 18. 12. 1969, Dostupné z <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=31542&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>
- Hamplová, D., Horská, P., *Stručné poznámky o ideových přístupech k rodině v období socialismu*, In: Česko – francouzský dialog o dějinách evropské rodiny, Ed. Mares, A., Horská, P., Praha: CERFES, 2001, Dostupné z http://www.cefres.cz/IMG/pdf/hamplova_2001_ideove_pristupy_rodina_socialismus.pdf

- Höhne, S., *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*, Praha: VÚPSV.v.v.i., 2008, Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf
- Chaloupková, J., *Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?* Data a výzkum – SDA Info, 2007, roč. 1, č. 2, Dostupné z http://dav.soc.cas.cz/uploads/b02dcec0588cdce9d13390919ff7051ba2ccbe5e_DaV0702_p127_140.pdf
- Kučera, M., *Rodinná politika a její důsledky v socialistickém Československu*, In: Česko – francouzský dialog o dějinách evropské rodiny, Ed. Mares, A., Horská, P., Praha: CERFES, 2001, Dostupné z http://www.cefres.cz/IMG/pdf/kucera_2001_rodinna_politika_demografie_csr.pdf
- Listář, *Násilné odebírání dětí*, 5. 6. 2007, Dostupné z http://www.listar.cz/2007/nasilne_odebirani_deti_20070605.htm
- Portál, *Rodina jako podpůrná instituce*, Dostupné z <http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=2073>
- Radimská, Radka. 2003. „Rozvedené a svobodné matky v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 4 (1-2): 11-14. ISSN 1213-0028, Dostupné z http://www.genderonline.cz/uploads/b5e106bc7ca71c44210d955aaf039befa4ff170d_rocnik04-1-2-2003.pdf
- Rámišová, Š., *Podporované, či opovrhované*, Paměť a dějiny, 2013, roč. 7., č. 4., Dostupné z <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1304/040-047.pdf>
- Socioweb, *Důvody svobodného mateřství*, 2. 1. 2008, Dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=297&lst=120>
- Šťastná, A., *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2009, Dostupné z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf
- Šťastná, A., *Neúplné rodiny – žena jako zaměstnankyně nebo pečovatelka?*, In. *Žena a muž v rodině a na trhu práce*, Praha: Český statistický úřad, 2009, Dostupné z

https://www.czso.cz/documents/10180/24263313/rok_2009_xxxix_konf_sbornik_pri_spevku.pdf/f57fed2e-e665-4a8b-8535-05a3066afec3?version=1.0

- Tuček, M., *Česká rodina v transformaci*, Praha: Sociologický ústav, 1998, Dostupné z http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/152_98-3wptext.pdf
- World Congress of Families II, *The communist assault on the family*, Dostupné z http://worldcongress.org/wcf2_spkrs/wcf2_freiova.htm